

A modalitás fogalmáról

1. A modalitás a nyelvtudomány egyik legbonyolultabb és máig is tisztázatlan fogalmai közé tartozik. Van olyan felfogás, mely szerint a modalitás elsősorban a mondatfajták szemantikai funkciójával függ össze. E szerint a modalitás legfőbb kategóriái az állítás, a felszólítás, a kérdezés, az óhajtás. A logikai megközelítést kedvelők ezzel szemben a modalitást mindenekelőtt a szükségszerű és lehetséges fogalmával hozzák kapcsolatba. Egy harmadik elképzelés szerint a modalitás a beszélőnek mondanivalójához (a megnyilatkozásban megfogalmazott tényálláshoz) való viszonyát fejezi ki. A modalitás tehát beszélői attitűdként kezelendő. A strukturalista szemléletmód hívei a modalitást egy morfológiailag és/vagy szintaktikailag meghatározott jelenségcsoport vagy szóosztály tulajdonságának tekintik. Ennek az elképzelésnek az alapján mondhatjuk például azt, hogy a módbeli segédigék jelentése azonos a modalitással, vagy hogy a módosító szók a modalitás elsődleges kifejezőeszközei, vagy hogy a modalitás az igei módhasználat specifikuma.

Dolgozatomban arra törekszem, hogy az eddig javasolt legfőbb modalitás-meghatározásokat explicitté tegyem. Megvizsgálom, hogy az így kapott definíciók alapján milyen nyelvi jelenségek fedhetők le, és rámutatok azokra a problémákra, amelyeket az egyes definíciók felvetnek. Választ keresek arra a kérdésre, hogy az egyes definíciók mennyire kompatibilisek, és vázlatosan bemutatom egy lehetséges szintézis feltételeit.

2. A logikai modalitás-fogalom

Elsőként a logikai modalitás-fogalmat vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy mennyire használható a nyelvi modalitás leírásánál.

A logikában a modalitás többnyire a szükségszerű és lehetséges fogalommal szokták kapcsolatba hozni.¹ Itt azonban a szükségszerű és lehetséges sajátos értelmezést kap. Faktuálisan igaz ugyan, hogy egy test sem mozoghat a fénysebességnél gyorsabban, ez azonban mégsem logikailag szükségszerű. Logikailag csak az olyan kijelentések szükségszerűen igazak, amelyeknek igaz volta következik a kijelentés tartalmából. Például

¹ A logikai modalitás-fogalmat a nem szakember számára is könnyen érthető módon tárgyalja Allwood—Andersson—Dahl 1977. A részletesebb tájékozódáshoz Reichenbach 1947 ajánlható. A logikai modalitást modális logikai keretben tárgyalja Hughes—Cresswell 1968. Ugyanitt olvashatunk a lehetséges világok elméletéről is. A logikai modalitás-fajtákat a lehetséges világok elméletében legrészletesebben Lewis 1973 tárgyalja. A magyar szerzők közül mindenekelőtt Ruzsa 1984-re hívnám fel az olvasó figyelmét.

- (1) (a) Minden agglegény nőtlen.
 (b) Nincsen kerek négyszög.
 (c) Ma vagy péntek van, vagy nincs péntek.

A „nőtlen” az *agglegény* főnév egyik jelentéseleme, vagy másképpen fogalmazva, az „agglegény” fogalmának egyik definiáló tulajdonsága. A „kerek” mint tulajdonság kizárja a „szögletes” tulajdonságot. Márpedig a négyszög szögletes. Végül (1) (c)-hez hasonlóan minden „p vagy nem p” alakú kijelentés szükségszerűen igaz. (1) (a) analitikus kijelentés. Azt is mondhatjuk tehát, hogy minden analitikus kijelentés szükségszerűen igaz.² Az (1) (c) típusú kijelentéseket a logikában tautológiának szokták nevezni. A tautologikus kijelentések is szükségszerűen igazak.

Egy olyan kijelentést, amely sem nem szükségszerűen igaz, sem nem szükségszerűen hamis, kontingens kijelentésnek nevezünk. Egy kontingens kijelentés lehet igaz, vagy hamis.

A szükségszerű és a lehetséges egymástól nem független fogalmak. Az egyik a másik segítségével definiálható. Ha a szükségszerűt \square -vel és a lehetségest \diamond -vel jelöljük, akkor a következő összefüggések érvényesek:

- (2) (a) $\square p \equiv \sim \diamond \sim p$
 (b) $\diamond p \equiv \sim \square \sim p$

Azaz[„szükségszerű, hogy p” azt jelenti, hogy nem lehetséges, hogy nem p és „lehetséges, hogy p” azt jelenti, hogy nem szükségszerű, hogy nem p. A „szükségszerű, hogy p”-re érvényes a következő implikáció:

- (3) $\square p \Rightarrow p$

Tekintettel arra, hogy a „logikailag szükségszerű” és a „logikailag lehetséges” fogalmaknál csak a kijelentések igazságértéke a fontos, a szóban forgó modalitás-fogalmat a l e t i k u s (vagy logikai) modalitás-fogalomnak nevezzük.

A nyelvi modalitás kutatói joggal idegenkedtek a modalitás-fogalomnak ilyen leszűkítésétől. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az aletikus modalitás a természetes nyelvekben nem játszik fontos szerepet.³ A modális logika azonban nem szorítkozik az aletikus modalitás vizsgálatára. A modális logikában két olyan modalitás-fogalommal is találkozunk, amely a nyelvi modalitás vizsgálatánál sem nélkülözhető. Az egyik az episztemikus, a másik a deontikus modalitás fogalma.⁴

² Van olyan felfogás is, mely szerint különbséget kell tenni logikai és analitikai igazság között. E szerint a felfogás szerint logikai igazságról csak akkor beszélhetünk, ha a kijelentés igazságát annak logikai formája biztosítja. Ilyen például az (1)(c), amely mint láttuk, „p vagy nem p” alakú. Az (1)(a) – (b) kijelentések igazsága ezzel szemben a kijelentés elemei között fennálló szemantikai relációkra vezethető vissza. Vö. például Allwood – Andersson – Dahl 1977. 23 – 24.

³ Vannak azonban más vélemények is. Így például J. Lyons fontos szerepet tulajdonít az aletikus modalitásnak a természetes nyelvi modalitások leírásánál (Lyons 1977. 787 – 793). Arról, hogy az aletikus modalitás is sok érdekességet rejt magában, mindenképp Van der Auwera 1985 és Burton-Roberts 1984 érvelése győzhet meg bennünket.

⁴ Bár az aletikus modalitáson kívül az episztemikus és a deontikus modalitás-fogalmak váltak leginkább ismertté, a logikai irodalomban más modalitás-fogalommal is találkozunk. Vö. pl. Lewis 1973.

Az, hogy egy p kijelentés episztemikusan lehetséges, azt jelenti, hogy p összeegyeztethető (kompatibilis) ismereteinkkel. Az pedig, hogy p episztemikusan szükséges, azt jelenti, hogy p következik abból, amit tudunk. Az episztemikus modalitásra is érvényesek a (2) (a)–(b) összefüggések és változatlanul áll a (3) implikáció is.⁵

Episztemikus modalitást fejeznek ki például a következő mondatok:

- (4) (a) Lehetséges, hogy holnap havazik.
(b) Péternek otthon kell lennie.

(4) (a) jelentése így írható körül: mindannak alapján, amit az időjárásról és a helyi adottságokról tudok, nem kizárt, hogy holnap havazik (ismereteimmel összeegyeztethető az, hogy holnap havazik). (4) (b) jelentése pedig így: mindabból, amit Péterről és a világról tudok, következik, hogy Péter otthon van.

Az episztemikus modalitás nyelvi kifejezőeszközei igen változatosak lehetnek: a *kell* ige, a *-hat/-het* képző, a *valószínűleg* módosító határozó, a *bizonyára* módosító szó, az *úgy hiszem* módosító mondatrészlet. A magyarban különösen gyakran találkozunk az utóbbi három kategóriával.⁶ Talán a szükségyszerű és lehetséges fogalmakhoz kapcsolódó modalitás nyelvi kifejezőeszközei közül a legtöbb episztemikus modalitást fejez ki. Ez már önmagában is elegendő annak bizonyításához, hogy az episztemikus modalitás a nyelvi modalitás vizsgálatánál nem nélkülözhető fogalom.

Az ún. deontikus logika alapfogalmai a „kötelező” és a „szabad”.⁷ Ami valamit kötelezővé tesz, az előírásoknak, elvárásoknak valamilyen rendszere, például a KRESZ, a Polgári Törvénykönyv, egy párt vagy egyesület szervezeti szabályzata stb. A KRESZ kötelezővé teszi a biztonsági öv használatát, és mindazokon a helyeken, ahol a KRESZ szabályai nem tiltják a parkolást, szabad parkolni. A következő mondatok tehát deontikus modalitást fejeznek ki:

- (5) (a) Be kell csatolnod az övet.
(b) Itt szabad parkolni.

Ha a „kötelező” operátort O -val (*obligation*) és a „szabad” operátort P -vel (*permission*) jelöljük, akkor érvényesek a következő összefüggések:

- (6) (a) $O_p \equiv \sim P \sim O_p$
(b) $P_p \equiv \sim O \sim p$

Vagyis p kötelező, ha nem megengedett, hogy nem p , és p megengedett (szabad), ha nem kötelező, hogy nem p . Ezek az összefüggések a (2) (a)–(b) összefüggések deontikus megfelelői. A deontikus modalitás azonban eltér az aletikus

⁵ Az episztemikus logikába nyújt bevezetést Hintikka 1962, az episztemikus modalitást nyelvészeti szempontból Lyons 1977 tárgyalja (i. m. 791–809).

⁶ A „módosító szó”, „módosító határozó” és „módosító mondatrészlet” fogalmakat Molnár Ilona használta tudomásom szerint először abban az értelemben, ahogyan én fogom őket használni ebben a dolgozatban. Vö. Molnár 1968.

⁷ A deontikus logikáról jól tájékoztat von Wright 1968, Hilpinen 1971 és Hilpinen 1981. Hilpinen 1971-ben külön fejezetet találunk a deontikus logika keletkezéséről, legfőbb problémáiról és eredményeiről (i. m. 1–35). A deontikus modalitás nyelvészeti szempontjairól J. Lyons-nál olvashatunk (Lyons 1977. 823–841).

modalitástól, ami a (3) tulajdonságot illeti. Tudniillik a deontikus logikában a (7) implikáció általában nem áll.

$$(7) \quad Op \Rightarrow p$$

Vagyis abból, hogy valami kötelező, nem következik, hogy az a valami fenn is áll (igaz). Természetesen a deontikus és az aletikus modalitás között más különbségek is vannak. Így például az aletikus modalításban a következő implikáció is érvényes:

$$(8) \quad p \Rightarrow \Diamond p$$

Azaz, ha valami fennáll (igaz), akkor abból következik, hogy lehetséges. Mármost könnyen belátható, hogy ennek az implikációnak nincs deontikus megfelelője. A

$$(9) \quad p \Rightarrow Pp$$

implikáció nem érvényes, azaz abból, hogy valami fennáll (igaz), nem következik, hogy az a valami megengedett (szabad).

A deontikus logika egyik alapproblémája az, hogy hogyan lehet a deontikus logika alapfogalmainak („kötelező” és „szabad”) az aletikus logika fogalmainra („szükségszerű” és „lehetséges”) visszavezetni. A kapcsolatot például a következő formulával teremthetjük meg:

$$(10) \quad Op \equiv \Box (Q \Rightarrow p)$$

ahol Q értelmezése „mindaz, amit az erkölcs, a törvény, a szabály stb. előír”. E szerint az értelmezés szerint tehát „p akkor és csakis akkor kötelező, ha p Q-ból szükségszerűen következik”.

Nem kétséges, hogy a deontikus logika is fontos szerepet játszhat a nyelvi modalitás leírásánál. Ez nemcsak abból adódik, hogy a *-hat/-het* képzőnek és a *kell* igének van deontikus használata is, hanem mindenekelőtt abból, hogy a természetes nyelvekben, s így a magyarban is, a deontikus modalitásnak vannak specifikus kifejezőeszközei is. Gondoljunk például a „kötelező”, „tilos”, „megengedett”, „szabad”, „mentes”, „felmentett” szavaink használatára! Ezenkívül a deontikus modalitás szorosan kapcsolódik a parancs, a felmentés, a megengedés és a tiltás beszédaktusaihoz.⁸ Vö.

- (11) (a) Meg kell enned a levest.
 (b) Nem kell megenned a levest.
 (c) Meg szabad enned a levest.
 (d) Nem szabad megenned a levest.

⁸ Már Lyons is utal arra, hogy a természetes nyelvben a „deontikus norma” általában nem föltétlenül egy törvény-, előírás- vagy szabályrendszerből adódik, hanem az emberek közötti hierarchikus viszonyokból. Norma lehet tehát az is, amit a megfelelő tekintéllyel rendelkező személy megkövetel. Ezért fontosak a deontikus modalitáshoz kapcsolódó beszédaktusok a mindennapi nyelvben. Vö. Lyons 1977. 823–841.

(11) (a) beszédaktus-jelentése „parancs”, (11) (b)-é „felmentés”, (11) (c)-é „megengedés”, (11) (d)-é pedig „tiltás”. Ezeknek a beszédaktusoknak (a Searle-i direktíváknak) az adekvát vizsgálata aligha lehetséges a deontikus modalitás figyelembevétele nélkül.

Az említetteken kívül a modális logikában más modalitásfogalommal is találkozhatunk. A következő mondatok például ún. *buletikus* modalitást fejeznek ki.

- (12) (a) Eljöhethnél ma este velem moziba.
 (b) Meg kellene nézned a kiállításomat.

Mind (12) (a), mind pedig (12) (b) a beszélő kívánságát fejezi ki. Ahelyett azonban, hogy a különféle modalitás-fogalmak tárgyalását tovább folytattam, inkább a modális logika néhány további problémájára térnék rá.⁹

A modális logikában eleinte az volt a gyakorlat, hogy a többi modalitás fogalomtól függetlenül vezettek be egy új modalitás-fogalmat, s utána vizsgálták csak meg, hogy hogyan viszonylik az új modalitás-fogalom a már ismert modalitás-fogalmakhoz, mindenekelőtt az aletikus modalitáshoz. A lehetséges világok elmélete azonban lehetővé tette a különböző modalitás-fogalmak egységes meghatározását.¹⁰

Mindannyian el tudunk képzelni olyan helyzetet, ami más, mint a tényleges helyzet. Értelmes mondatokat is tudunk alkotni arról, hogy milyen is lenne a világ, ha nem olyan lenne, mint amilyen. Például

- (13) Ha lett volna pénzem, lakást vettem volna.

Az az elképzelt világ, amelyben a beszélőnek pénze van, egyike a lehetséges világoknak. Minden kijelentéshez hozzárendelhetjük azoknak a lehetséges világoknak a halmazát, amelyben ez a kijelentés igaz. Azt is mondhatjuk, hogy minden lehetséges világot azoknak a kijelentéseknek a halmazával jellemezhetünk, amelyek igazak benne. Ezek a kijelentések írják le az adott lehetséges világot. Elérhetőeknek nevezzük azoknak a lehetséges világoknak a halmazát, amelyekre ugyanaz a megszorítás érvényes. Az episztemikus modalitásnál ez a megszorítás a beszélő ismereteiből adódik, elérhetőek tehát azok a lehetséges világok, amelyekben ugyanazok az ismeretek érvényesek. A deontikus modalitásnál pedig az elérhető lehetséges világok azok, amelyekben ugyanazok az erkölcsi törvények érvényesek. Végül a buletikus modalitásnál az elérhető világok azok, amelyek megegyeznek a beszélő kívánságait illetően. A logikai (aletikus) modalitásnál minden lehetséges világ elérhető, nincs megszorítás.

A lehetséges világok elmélete szerint tehát a különböző modalitás-fajták az elérhetőségi relációban különböznek egymástól. Egy kijelentés, p, akkor és csakis akkor szükségszerű, ha igaz minden elérhető lehetséges világban, és akkor és csakis akkor lehetséges, ha igaz legalább egy lehetséges világban.

A lehetséges világok elmélete nemcsak azt teszi lehetővé, hogy a különféle modalitás-fogalmakat egységesen definiáljuk, hanem azt is, hogy tetszés szerint akárhány új modalitás-fogalmat bevezessünk. Így például egy fizikai

⁹ A későbbiekben még szó lesz néhány újabb modalitás-fogalomról.

¹⁰ A lehetséges világok fogalmára vonatkozóan vö. Hughes—Cresswell 1968.
75—80.

modalitás-fogalmat így definiálhatunk: a fizikai modalitásnál az elérhető világok azok, amelyekben az általunk ismert természettörvények érvényesek.

Kimutatható, hogy a modalitás-fogalmak meghatározásánál az elérhetőségi-reláció helyett a beszédhátter fogalma is felhasználható.¹¹ A kétfajta meghatározás egyenértékű. A beszédhátter egy kijelentés-halmaz, amely vagy a beszélő ismereteire (episztemikus beszédhátter), kívánságaira (buletikus beszédhátter), diszpozícióira (diszpozicionális beszédhátter), egy szabályrendszerre (deontikus beszédhátter), vagy külső adottságokra (circumstantialis beszédhátter) stb. vonatkozik. Legyen BH egy tetszés szerinti beszédhátter. A „szükségszerű, hogy p” és a „lehetséges, hogy p” most már így definiálhatók.

Egy p kijelentés akkor és csakis akkor szükségszerűen igaz, hogy p logikailag következik BH-ból.

Egy p kijelentés akkor és csakis akkor lehetségesen igaz, ha p logikailag kompatibilis BH-val.

A logikai következmény és a logikai kompatibilitás fogalmai pedig így definiálhatók:

Ha A egy kijelentés-halmaz és p egy kijelentés, akkor p akkor és csakis akkor következik logikailag A-ból, ha nincs olyan lehetséges világ, amelyben A minden kijelentése igaz, de p hamis.

Egy kijelentés-halmaz akkor és csakis akkor konzisztens, ha van olyan lehetséges világ, amelyben minden eleme igaz. Ellenkező esetben a kijelentés-halmaz inkonzisztens.

Egy p kijelentés akkor és csakis akkor kompatibilis egy A kijelentés-halmazzal, ha A és p egyesítése konzisztens halmazt eredményez.

Itt most csak a beszédhátteret kell megváltoztatnunk ahhoz, hogy a modalitás megváltozzon. Az episztemikus modalitásnál episztemikus beszédhátterről, a deontikus modalitásnál deontikus beszédhátterről, a buletikus modalitásnál buletikus beszédhátterről stb. van szó.

A fenti definíciók alapján a (4) (a)–(b) és az (5) (a)–(b) mondatok így jellemezhetők. Az, hogy holnap havazik, kompatibilis a releváns episztemikus beszédhátterrel. Az pedig, hogy Péter otthon van, következik a releváns episztemikus beszédhátterből. (5) (a)–(b) esetén a deontikus beszédhátter a KRESZ-szabályokból áll. Ezzel a beszédhátterrel kompatibilis az „Itt parkol” kijelentés, és ebből a beszédhátterből következik „Az övet becsatolod” kijelentés. A (12) (a)–(b) mondatokra a későbbiekben visszatérünk, itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy a buletikus beszédhátter, valamint a logikai következménye és a kompatibilitás relációk nem elegendők (enm adekvátak) e mondatok jellemzéséhez. Buletikus modalitást fejezhetnek ki azonban a következő mondatok is:

- (14) (a) Géza lehet a vezérünk.
 (b) Kell, hogy Géza legyen a vezérünk.

(14) (a) esetében már mondhatjuk, hogy a „Géza lesz a vezérünk” kijelentés kompatibilis a buletikus beszédhátterrel, (14) (b) esetében pedig azt, hogy ez a kijelentés következik ebből a beszédhátterből.

¹¹ Vö. Kratzer 1978. Kratzer formális eszközökkel bizonyítja, hogy az elérhetőségi-reláció alapján történő leírás egyenértékű a beszédhátter fogalmát felhasználható leírással (i. m. 157–163).

Diszpozicionális modalitást fejeznek ki a következő mondatok:

- (15) (a) Most tudok tüsszenteni.
 (b) Most tüsszentennem kell.

Itt a beszélő diszpozíciói alkotják a beszédhatteret.

Circumstantialis modalitással van dolgunk a következő mondatokban:

- (16) (a) Itt áshatsz mélyre.
 (b) Itt mélyre kell ásnod.

Ezeknél a mondatoknál a helyre, a talaj adottságaira vonatkozó ismereteink alkotják a beszédhatteret.

A magyarban a *-hat/-het* képzőnek és a *kell* igének tehát van episztemikus, deontikus, buletikus, circumstantialis és diszpozicionális használata.¹² A logikából kölcsönzött fogalmak tehát kétségtelenül jól hasznosíthatók a nyelvi modalitás vizsgálatánál.

Eddig csak olyan eseteket említettünk, ahol valami lehetséges volt vagy nem, vagy ahol valami szükségszerű volt vagy nem. A lehetőségnek és a szükségszerűségnek azonban vannak fokozatai is. Vö.

- (17) (a) Annak a valószínűsége, hogy Pisti még ma megjön, igen csekély.
 (b) Valószínűbb, hogy Pisti holnap érkezik.

Ilyen esetekben relatív modalitásról beszélünk.¹³ A modális logika a relatív modalitást is le tudja írni. Az a világ, amelyben egy lehetőség megvalósul, az ideális világ. Az ideális világot más lehetséges világok kisebb vagy nagyobb mértékben megközelíthetik. Egy olyan mértékfüggvényt kell tehát definiálni, amely minden lehetséges világról megmondja, hogy milyen közel van az ideális világhoz.¹⁴

¹² A *-hat/-het* említett jelentésein kívül érdemes még megemlíteni a következő két használatát:

- (a) Tőlem csinálhatsz, amit akarsz!
 (b) Elrontottam a feladatot, most kezdhetem az egészet előlről.

Az (a) mondatban a beszélő elhárítja magától a felelősséget vagy lemond beleszólási vagy tanácsadási jogáról. A (b) mondatban pedig a *-hat/-het* majdnem hogy *kell* értelmű: az elkövetett hibát csak úgy tudom jóvá tenni, ha előlről kezdem az egészet. Más szóval, újra kell mindent kezdenem.

A *-hat/-het* különböző használatait részletesen tárgyalom Kiefer 1981-ben, az episztemikus lehetőség a *-hat/-het*-tel kifejezhető két válfaját Kiefer 1985-ben mutatom be.

¹³ D. Lewis a (17) (b) típusú mondatoknál „komparatív lehetőségről” beszél. Vö. Lewis 1973.

¹⁴ A relatív modalitás fogalmát Kratzer 1981 formalizálja. Kratzer azonban — tévesen — az alábbi mondatokban kifejezett modalitást is relatív modalitásnak tekinti.

- (a) A könyvnek ott kell lennie a polcon.
 (b) A könyv a polcon lehet.

A *kell* és a *lehet* itt nem az episztemikus lehetőség fokait fejezi ki, azaz a *kell* az (a) mondatban nem egyszerűen egy a szükségszerűt kifejező *kell*-nél gyengébb *kell*, és a *lehet* a (b) mondatban sem egyszerűen egy a pusztán lehetőséget kifejező lehetségesnél erősebb *lehet*. A különbség nem mennyiségi, hanem minőségi. L. alább.

Most már pontosabban meg tudjuk mondani, hogy milyen nyelvi jelenségeket takar a modalitás akkor, ha azt mondjuk, hogy a modalitás az, ami a szükségszerű és lehetséges fogalmával függ össze. Láttuk, hogy lehetséges az, ami egy adott beszédhátterrel kompatibilis, és hogy szükségszerű az, ami egy adott beszédhátterből következik. Ami változik, az a beszédhátter, a kompatibilitás és a következmény relációk változatlanok. A lehetségest vagy szükségszerűt megfogalmazó mondatok is kijelentések, s ennek következtében lehetnek igazak vagy hamisak.

Nem kétséges, hogy a logikai modalitás-fogalmat alapul véve igen sok nyelvi jelenséget sorolhatunk a modalitás körébe. A logikai fogalmak segítségével írhatjuk le a *-hat/-het* képző és a *kell* modális segédige legtöbb használatát,¹⁵ a „lehet”, „lehetséges”, „valószínű”, „föltehető”, „szabad”, „tilos” stb. modális elemek viselkedését, a (17) (a)–(b) mondatokban bemutatott relatív modalitást. A definíció szerint azonban nem tartozik a modalitáshoz a mondatfajták funkciójának vizsgálata, sem pedig a logikából ismert ún. kijelentés-attitűdök tárgyalása. Az utóbbiakra példa a (1) (a)–(c).

- (18) (a) Pisti tudja, hogy Anna elment.
 (b) Pisti úgy gondolja, hogy Anna elment.
 (c) Pisti kételkedik abban, hogy Anna elment.

Ezekben a mondatokban a „Pisti”-vel jelölt személynek az „Anna elment” tényállással kapcsolatos attitűdjei fejeződnek ki. Ezek az attitűdök azonban nem hozhatók kapcsolatba a „lehetséges” és a „szükségszerű” fogalmaival.

Van azonban olyan eset is, amikor a logikai módszerek csődöt mondanak annak ellenére, hogy a lehetséges és a szükségszerű nyelvi kifejezőeszközeivel van dolgunk. És ebben az összefüggésben térhetünk vissza a (12) (a)–(b) példákra. Ahhoz nem férhet kétség, hogy ezekben a mondatokban is lehetőségről, illetve szükségszerűségről van szó. Ezek a mondatok azonban egy lehetséges világban sem lehetnek állítások. Következésképp nem lehetnek egy lehetséges világban sem igazak vagy hamisak. Ez tehát azt jelenti, hogy a (12) (a)–(b) mondatok nem írhatók le igazságfeltételez segítségével.¹⁶ A hasonló példák könnyen szaporíthatók. Vö.

- (19) (a) Pisti Annával találkozhatott.
 (b) Pisti talán Annával találkozott.
 (c) Pisti valószínűleg Annával találkozott.

¹⁵ Az aletikus, episztemikus, deontikus, buletikus, circumstantialis és diszpozicionális használatról van szó. Nem világos, hogy a logikai fogalmak hogyan használhatók a 12. jegyzetben említett jelentések jellemzésére. Nyilvánvaló továbbá, hogy a *-hat/-het* „szubjektív episztemikus” használata nem azonos a logikából ismert episztemikus lehetőséggel. Vö. Kiefer 1985-öt és a „szubjektív modalitás” fogalmát illetően Lyons 1977-et.

¹⁶ Ezek a mondatok óhajító mondatokhoz hasonlítanak, ami nem meglepő, hiszen az óhajító mondatok is óhajít, kívánságot fejeznek ki. Az, hogy a (12) (a)–(b) mondatok jelentése nem írható le igazságfeltételek segítségével, nem jelenti azt, hogy a buletikus modalitásra ez általánosan érvényes. Vannak olyan buletikus modalitást kifejező mondatok, amelyek logikai módszerekkel kielégítő módon jellemezhetők. Például

- (a) Kell, hogy Árpád legyen a vezérünk.
 (b) Árpád lehet a vezérünk.

Az (a) mondat így értendő: A kívánságaim szempontjából szükséges, hogy Árpád legyen a vezérünk”, a (b) mondat pedig így: „Ami a kívánságaimat illeti, fennáll annak a lehetősége, hogy Árpád legyen a vezérünk”.

A (19) (a) mondatban nem arról van szó, hogy a „Pista Annával találkozott” tényállás kompatibilis az adott episztemikus beszédhátterrel, hanem arról, hogy a beszélő úgy véli, hogy igen valószínű, hogy ez a tényállás fennáll. És a (19) (a)–(c) mondatok egyike sem a valóságról állít valamit, egyik sem valóságábrázoló. Ezekben a mondatokban a beszélő az említett tényállással kapcsolatos attitűdjét jelzi. Ezek az attitűdök azonban különböznek a (18) (a)–(c)-ben bemutatott kijelentés-attitűdöktől. Utóbbiak ugyanis az állítás részei és így funkciójuk valóságábrázoló. A valóságábrázoló — nem valóságábrázoló megkülönböztetésről a későbbiekben még bővebben lesz szó, és akkor az is világosabbá válik, hogy miért nem tekinthetők a (19) (a)–(c) mondatok valóságábrázoló mondatoknak. A nyelvekre általában jellemző, hogy találunk bennük nem valóságábrázoló funkciójú elemeket is (például módosító szokat, módosító határozókat vagy módosító mondatrésztleteket).¹⁷

A fentiek alapján tehát arra kell következtetnünk, hogy a logikai mód-szerek (értsd: a lehetséges világok elmélete) a modalitásnak csak olyan nyelvi kifejezőeszközeinek a leírásánál alkalmazhatók, amelyek két feltételnek tesznek eleget: (a) a lehetséges és szükségszerű fogalmihoz kapcsolódnak és (b) valóságábrázoló funkciójúak. Ha a lehetséges és szükségszerű fogalmakhoz való kapcsolódást az ezekre a fogalmakra való logikai visszavezetésként értelmezzük (ahogy ezt a fentiekben tettük), akkor a második feltételre nincs szükségünk, hiszen a lehetséges és szükségszerű fogalmakhoz kapcsolódó, de nem valóságábrázoló nyelvi elemei jelentése nem vezethető vissza logikailag a lehetséges és szükségszerű fogalmaira.

3. A modalitás mint beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszköze

Mielőtt pontosabban meg tudnánk mondani, hogy mit értünk beszélői attitűdön, pontosabban, hogy mit tekinthetünk a beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszközeinek, néhány szót kell szólnunk a valóságábrázoló — nem valóságábrázoló mondat dichotómiájáról.

Intuitív szempontból a megkülönböztetés világosnak tűnik. A valóságábrázoló mondat egy tényállásra vonatkozik, s a valóságábrázoló mondat az állítjuk, hogy az adott tényállás fennáll, vagy azt, hogy nem áll fenn. Természetesen azt is állíthatjuk, hogy lehetséges, hogy a tényállás fennáll, vagy azt, hogy szükségszerű, hogy a tényállás fennálljon. A nem valóságábrázoló mondat ezzel szemben nem a külső valóságra vonatkozik, benne nem fogalmazódik meg tényállás, a beszélő az ilyen mondatnál elsősorban a mondatban megfogalmazott kijelentést tartalomhoz való viszonyát jelzi. A valóságábrázoló mondatok kijelentések, a nem valóságábrázoló mondatok nem azok. A különbséget a következő példákon érzékeltethetjük.

- (20) (a) Pisti beteg.
(b) Pisti talán beteg.

A (20) (a) mondat valóságábrázoló, vele azt állítjuk, hogy a „Pisti beteg” tényállás fennáll. Ezzel szemben a (20) (b) mondat nem valóságábrázoló, vele a beszélő azt juttatja kifejezésre, hogy elképzelhetőnek tartja azt, hogy

¹⁷ A módosító szokat, módosító határozókat és módosító mondatrésztleteket magyar anyag alapján részletesen tárgyalja Molnár Ilona dolgozata. Vö. Molnár 1968.

a „Pisti beteg” kijelentést tartalom megfelel a valóságnak. Ezt az attitűdöt fejezi ki a „talán”.

Valóságábrázoló csak kijelentő mondat lehet, a kérdő, felszólító, felkiáltó és óhajtó mondatok tehát nem valóságábrázolóak:

- (21) (a) Beteg Pisti?
 (b) Menj haza!
 (c) Jé, kisütött a nap!
 (d) Bár nyernék a lottón!

A valóságábrázoló mondat — nem valóságábrázoló mondat fogalmakat a következőképpen explikálhatjuk. Egy tényállás nyelvi megfogalmazása logikailag egy kijelentés. Egy kijelentéssel azt állítjuk, hogy a kijelentésben megfogalmazott tényállás fennáll. Tudjuk, hogy egy kijelentés lehet igaz vagy hamis. Egy kijelentés akkor és csakis akkor igaz, ha a benne megfogalmazott tényállás fennáll, és akkor és csakis akkor hamis, ha a benne megfogalmazott tényállás nem áll fenn. Nyilvánvaló az is, hogy a kijelentések tudhatók, azaz a beszélő csak akkor állíthatja nyugodt lelkiismerettel azt, hogy egy tényállás fennáll, ha tudja, hogy fennáll. Mivel a valóságábrázoló mondatok kijelentések, éppúgy állíthatók, tagadhatók és tudhatók, mint a kijelentések. A dolog meg is fordítható: azt mondhatjuk, hogy az állítható, tagadható és tudható mondatok valóságábrázoló mondatok, a nem állítható, nem tagadható és nem tudható mondatok viszont nem valóságábrázolóak.

Az, hogy egy mondat állítható, azt jelenti, hogy a mondat az „állít” főmondati ige alá beágyazható. Mivel a nyelvi tagadás nem mindig igazodik a logikai tagadás szabályaihoz, a „nem igaz, hogy . . .” szerkezetet kell használnunk a tagadhatóság elbírálásához. Végül az, hogy egy mondat tudható, azt jelenti, hogy a mondat a főmondati „tud” ige alá beágyazható. Tehát a „Pisti beteg” mondat valóságábrázoló, mert állítható, tagadható és tudható. Vö.

- (22) (a) Anna állítja, hogy Pisti beteg.
 (b) Nem igaz, hogy Pisti beteg.
 (c) Anna tudja, hogy Pisti beteg.

Fentebb már utaltunk arra, hogy a nem valóságábrázoló mondatban szereplő beszélői attitűd nyelvi kifejezőeszköze nem állítható, a beszélői attitűdöt juttatjuk vele kifejezésre. Ami nem állítható, nem is tagadható. A beszélői attitűd a beszélő személyes ügye, a külső megfigyelés számára nem hozzáférhető, nem ellenőrizhető, nem bizonyítható. Nem véletlen tehát, hogy nem is tudható. Így tehát a „Pisti talán beteg” mondat nem valóságábrázoló, mert nem állítható, nem tagadható és nem tudható.

- (23) (a) *Anna állítja, hogy Pisti talán beteg.
 (b) *Nem igaz, hogy Pisti talán beteg.
 (c) *Anna tudja, hogy Pisti talán beteg.

Tudjuk, hogy a kijelentésekkel egyéb logikai műveletek is elvégezhetők. Így például egy kijelentés lehet egy következtetés premisszája, két kijelentés koordinálható stb. Ezek a tulajdonságok a valóságábrázoló mondatokra is állnak, nem érvényesek viszont a nem valóságábrázoló mondatok esetében. Vö.

- (24) (a) Ha Pisti beteg, akkor nem megyünk kirándulni.
 (b) *Ha Pisti talán beteg, akkor nem megyünk kirándulni.
- (25) (a) Pisti beteg, és Pisti fáradt. =
 Pisti beteg és fáradt.
 (b) *Pisti talán beteg, és Pisti természetesen beteg. =
 *Pisti talán és természetesen beteg.

A nem valóságábrázoló mondatokat a bennük előforduló beszélői attitűdöt kifejező elemek teszik nem valóságábrázolóvá. Ezek az elemek nem töltenek be logikai funkciót, nem meglepő tehát, hogy nem is kaphatnak logikai hangsúlyt, vagyis nem fókuszálhatók. Vö.

- (26) (a) *Pisti *talán* beteg.
 (b) *Pisti *bizonyára* beteg.

Ez a tulajdonság azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétel, hiszen a mondatban előfordulhatnak nem fókuszálható logikai elemek is. Ezeknél természetesen a nem fókuszálhatóság más okokra vezethető vissza.¹⁸

Ismert dolog, hogy a logikai hangsúly felhasználható homonímák megkülönböztetésére. Így például a „biztosan” lehet beszélői attitűd kifejezője (modális elem), vagy határozó, de csak utóbbi funkciójában hangsúlyos.¹⁹ Vö.

- (27) (a) Pisti biztosan beteg.
 (≈ Pisti bizonyára beteg.)
 (b) Pisti *biztosan* beteg.
 (= Biztos, hogy Pisti beteg.)

Láttuk tehát, hogy a kijelentő mondatok kétfélék lehetnek: valóságábrázolók és nem valóságábrázolók. A valóságábrázoló mondatok kijelentések és mint ilyenek tagadhatók, állíthatók, tudhatók, lehetnek következtetések premisszái, és koordinálhatók. A nem valóságábrázoló mondatok nem fejeznek ki kijelentéseket, rájuk a fenti tulajdonságok nem érvényesek. Ily módon tehát nyelvtanilag is szétválaszthatók a valóságábrázoló és a nem valóságábrázoló mondatok.

Nézzük meg most, hogy pontosabban mit is jelent az, hogy a beszélői attitűd nyelvi kifejezőeszközei nem képezik a kijelentés részét, hogy segítségükkel jelezzük vagy kifejezésre juttatjuk a beszélői attitűdöt.²⁰ Induljunk ki a következő mondatokból!

¹⁸ Nem fókuszolhatók például a mellérendelő kötőszók (*és, de, hanem, vagy* stb.), hiszen ezek nem egy mondat összetevői, hanem mondatokat kapcsolnak össze. De nem fókuszolhatók a *minden* és származékai sem (*mindenhol, mindent, mindenkor* stb.). Ugyanez áll néhány határozóról is (például *ritkán, állandóan, folyton*).

¹⁹ A kérdést több oldalról megvilágítva és gazdag példaanyaggal illusztrálva Fónagy Iván tárgyalja. Vö. Fónagy 1973.

²⁰ Ewald Lang megvizsgálta, hogy a „megmond” (*sagen, say*) és a „kifejez” (*ausdrücken, express*) miben különböznek egymástól. A következő fejtegetésekben Lang gondolatait használok fel. Vö. Lang 1983. Amikor a beszélői attitűdökkel kapcsolatban azt mondom majd, hogy a beszélő kifejezésre juttatja attitűdjét, a „kifejezésre juttat”-ot a Lang-féle „ausdrücken” értelmében használok. Ebben az értelemben a „kifejezésre juttat” mindig azt is jelenti, hogy „nem mondom meg, nem állítom”.

- (28) (a) Pisti beteg.
 (b) Pisti beteg lehet.
 (c) Lehetséges, hogy Pisti beteg.

A (28) (a) és (c) mondatok kijelentések: a beszélő azt állítja velük, hogy Pisti beteg, illetve azt, hogy lehetséges, hogy Pisti beteg. A (28) (b) mondat ezzel szemben nem kijelentés s így nem állítható, nem tagadható, nem tudható. A (28) (a) és (c) mondatoknak megfelelő megnyilatkozásokat körülírhatjuk úgy, hogy „a beszélő megmondta, hogy Pisti beteg” és „a beszélő megmondta, hogy lehetséges, hogy Pisti beteg”, ezzel szemben a (28) (b)-nek megfelelő megnyilatkozásnak nem adekvát parafrázisa az, hogy „a beszélő megmondta, hogy Pisti beteg lehet”. A (28) (b) megnyilatkozással a beszélő azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy véleménye szerint igen valószínű, hogy Pisti beteg, tehát a helyes parafrázis a következő: „a beszélő kifejezésre juttatta, hogy igen valószínűnek tartja, hogy Pisti beteg”.

A „kifejez, kifejezésre juttat” jelentését akkor értjük meg igazán, ha szembeállítjuk a „megmond” jelentésével. A „megmond” általában tényállásokra vonatkozik, azaz olyasvalamire, ami tudható (a gondolatok is tudhatók!), a „kifejez” ezzel szemben pszichikai állapotokra (például érzelmekre) utal. A „megmond” tipikus ábrázolásmódja a kijelentés, a „kifejez”-re ezzel szemben a beszélői attitűdöt jelző nyelvi elemek vagy a nem verbális indíciumok a jellemzők. Nyilvánvaló tehát, hogy csak a (29) (a) mondatnak, nem pedig a (29) (b) mondatnak lehet (30) (a) az előzménye. A (29) (b) előzménye vagy egy nem verbális jel (például ásítás), vagy pedig egy (30) (b)-szerű megnyilatkozás.

- (29) (a) Pisti megmondta, hogy fáradt.
 (b) Pisti kifejezésre juttatta, hogy fáradt.
 (30) (a) Fáradt vagyok.
 (b) De fáradt vagyok!

Ezek után visszatérhetünk a beszélői attitűd kérdéséhez. Láttuk, hogy nyelvileg a valóságábrázoló és a nem valóságábrázoló mondatok abban különböznek egymástól, hogy az utóbbiakban előfordul olyan nyelvi elem, amely a beszélőnek a mondatban megfogalmazott kijelentést tartalomhoz (lehetséges tényálláshoz) való viszonyát fejezi ki. A beszélői attitűd nyelvi kifejezőeszközei általában nem illeszkednek bele szervesen a mondat szerkezetébe, nem „mondatrészes” jellegűek, nem lehet rájuk kérdezni. Olyan operátorok, amelyek egy kijelentést egy a beszélői attitűddel módosított, értékelt mondattá alakítanak át.

A modalitás fogalmát most már úgy értelmezhetjük, hogy az a beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszközeit öleli fel, tehát azoknak az operátoroknak a körét, amelyek egy kijelentést egy a beszélői attitűddel módosított mondattá alakítanak át.²¹

²¹ Tulajdonképpen ezzel a meghatározással egy régóta ismert felfogást fogalmaztunk meg pontosabban. Így például már Vinogradov is utal arra, hogy a modalitás a beszélőnek a valósághoz való viszonya, vagy hogy a modalitás a kijelentés és a valóság közti viszony értékelése a beszélő szempontjából. Vö. Vinogradov 1947. Tanulmányosak ebből a szempontból Molnár Ilona fejtegetései is. Vö. Molnár 1968. 5–18.

E definíció alapján a modalitáshoz tartozónak kell tekintenünk minden olyan nyelvi elemet, amelynek jelenléte nem valóságábrázoló mondatot eredményez. Nézzük meg tehát, hogy milyen nyelvi jelenségeket tudunk ezzel a meghatározással lefedni. A logikai modalitás-fogalom alapján ki kellett zárunk a (12) (a)–(b) típusú kívánságot, óhajt kifejező és a (19) (a)–(c) típusú, különféle episztemikus attitűdöt kifejező mondatokat. A (12) (a)–(b) mondatok nem kijelentő mondatok és így nem is lehetnek valóságábrázolók. Hamarosan látni fogjuk, hogy a mondatfajták modális értéke is értelmezhető beszélői attitűdként, tehát definíciónk a mondatfajtákban kifejezésre jutó modalitást is lefedi. Ami a (19) (a)–(c) típusú mondatokat illeti, azt kell csak belátnunk, hogy ezekben a mondatokban valóban beszélői attitűddel van dolgunk. Ehhez elegendő megmutatni, hogy ezek a mondatok nem állíthatók, nem tagadhatók és nem tudhatók. Könnyű belátni, hogy ez valóban érvényes, ezért tehát definíciónk szerint a (19) (a)–(c) típusú mondatok is modalitást fejeznek ki.

A nyelvi elemek közül mindenekelőtt a modalitáshoz tartozókhöz kell sorolnunk a módosító szókat (pl. *aligha, állítólag, bezzeg, bizonynyal, csak, esetleg, jóformán, mintegy, netalán, nyilván* stb.), a módosító határozókat (pl. *bizonyosan, kétségtelenül, nyilvánvalóan, természetesen, valószínűleg* stb.) és a módosító mondatrészleteket (pl. *úgy látszik, úgy vélem, azt hiszem, gondolom, úgy látom, hídd el, meglásd, igaz* stb., ezek merev főmondatként viselkednek).²²

A felsorolt példákából is látható, hogy a modalitásnak a beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszközeiként való értelmezése azt eredményezi, hogy a modalitáshoz tartozónak kell tekintenünk sok olyan jelenséget, amelyet a lehetséges és szükségyszerű alapján álló definíció kizár. A módosító szók, módosító határozók és módosító mondatrészletek közül csak igen kevésnek van köze a modalitás logikai kategóriáihoz. Ugyanez vonatkozik a mondatfajták modális értékére is.

Ugyanakkor a beszélői attitűd fogalmán alapuló definíció kirekeszti a modalitás köréből a lehetséges és szükségyszerű fogalmaihoz kapcsolódó nyelvi kifejezőeszközök vizsgálatát abban az esetben, ha utóbbiak nem beszélői attitűdöt fejeznek ki, azaz amikor a kijelentés részét képezik. Ez akkor igazán szembetűnő, amikor nagyjából ugyanazt a tartalmat kétféleképpen fejezzük ki, egyszer valóságábrázoló mondatként (kijelentésként), egyszer pedig nem valóságábrázoló mondatként (beszélői attitűd nyelvi kifejezőeszközével módosított mondatként). Például

- (31) (a) Valószínű, hogy Pisti otthon van.
(b) Pisti valószínűleg otthon van.

Definíciónkhoz híven tehát azt kell mondanunk, hogy a (31) (a) mondat nem fejez ki modalitást szemben a (31) (b) mondattal, amely a „valószínűleg” módosító határozó révén jelzi a beszélő attitűdjét a „Péter otthon van” lehetséges tényállással szemben. Természetesen definíciónk alapján ugyancsak ki kell zárunk a modalitás köréből a *-hat/-het* és a *kell* legtöbb használatát is. A két definíció, a logikai és a beszélői attitűd fogalmán alapuló, ezek szerint két egymástól alapvetően különböző jelenségcsoportra vonatkozik.

A lehetséges és szükségyszerű fogalmaira épülő logikai modalitás-fogalom azért túl szűk, mert csak akkor tekint valamit a modalitáshoz tartozónak, ha

²² Vö. Molnár 1968. 38–52.

az a lehetséges vagy a szükségszerű fogalmaihoz kapcsolódik (azokra logikailag visszavezethető), a beszélői attitűd fogalmán alapuló modalitás-fogalom meg azért túl szűk, mert kirekeszti a modalitás köréből azokat a lehetséges és szükségszerű fogalmakhoz kapcsolódó nyelvi kifejezőeszközöket, amelyek nem beszélői attitűdöt fejeznek ki. Ugyanakkor a beszélői attitűd fogalmán alapuló modalitás-fogalom túl tág is, mint ahogy azt hamarosan látni fogjuk.

4. A modalitásnak egy morfológiai-szintaktikailag meghatározott kategória (vagy kategóriák) jelentésével való azonosítása

A modalitásnak morfológiai-szintaktikai kritériumok alapján történő meghatározása tűnik a legkevésbé kielégítőnek.²³ Ennek egyik oka az, hogy ezek a kritériumok általában csak egy adott nyelvben érvényesek. Így például, ha az ún. modális segédigéket tekintjük, akkor az angolban a következő tulajdonságok érvényesek. (a) Két modális segédige nem állhat egy (egyszerű) mondatban, (b) a modális segédigéket nem egyeztetjük szám szerint, (c) a modális segédigéknek nincs melléknévi és/vagy főnévi igenevi alakjuk, (d) az igei szintagmában az első helyet foglalják el. Ily módon az angolban valóban elkülöníthető a módbeli segédigék osztálya a többi igtől (*shall, will, can, may, must* stb.). Ugyanakkor azonban ezek a kritériumok nem vihetők át más nyelvre. Így például a németben (*sollen, können, mögen, dürfen, müssen* stb.) már nem érvényesek. A (32) mondatból látható, hogy (a) a mondatban állhat két modális segédige, (b) hogy az elsőt közülük szám szerint egyeztetjük az alannyal, (c) hogy a második főnévi igenév, és hogy (d) a modális segédige az igei szintagma sorrendben utolsó eleme is lehet.²⁴

(32) Das sollten Sie beweisen können.

Ugyanakkor a modális segédigék viselkedése alapvető szintaktikai különbségeket is mutat. Így a németben a *wollen* a többi modális segédigétől eltérően *dass*-kötőszós mellékmondatnál állhat és passzíválható. Ezenkívül mindig találunk olyan igéket, amelyeket modális segédigéknek is tekinthetünk, bár szigorú értelemben nem azok (az angolban például a *need* és a *dare*, a németben a *pflegen, scheinen, vermögen*). Tehát formális kritériumok esetén is kell számolnunk átmeneti kategóriákkal.

Tegyük fel, hogy minden nyelvben sikerül (nyelvspecifikus) morfológiai és szintaktikai tulajdonságok alapján meghatároznunk, hogy mit tekintünk az adott nyelv modális elemeinek. Ha most a modalitást ezeknek az elemeknek (vagy ezen elemek egy részosztályának) a szemantikai tulajdonságaival azonosítjuk, szintén bajba jutunk. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy azt a tartalmat, amelyet az egyik nyelvben modális elem segítségével fejezünk ki, egy másik nyelvben nem modális elemként jelentkezik. Így például a következő

²³ F. R. Palmer például a modalitást a modális segédigék jelentésével azonosítja. „Modality’ . . . is a semantic term, and I shall use it in this book to refer to the meanings of the modals. It is not necessary to define precisely what kinds of meaning are involved. We take the formal category as our starting-point, and it is sufficient for our purpose that the meanings involved are such as to justify characterizing them as ‘modality’.” (Palmer 1979. 4–5). Ezt a felfogást joggal érte bírálat (vö. például Calbert 1975 és Perkins 1983).

²⁴ Vö. Vater 1975.

angol mondatok mindegyikében nem modális ige szerepel, a mondatok német megfelelőjében viszont ott szerepel a modális segédige.²⁵

- (33) (a) The house is to be sold.
(b) Das Haus muss verkauft werden.
- (34) (a) He wants to come.
(b) Er will kommen.
- (35) (a) He would like to come.
(b) Er möchte kommen.
- (36) (a) He is supposed to come.
(b) Er muss kommen.
- (37) (a) He claims to be an actor.
(b) Er will Schauspieler sein.
- (38) (a) The film is said to be good.
(b) Der Film soll gut sein.

Furcsa következtetés lenne, ha azt mondanánk, hogy a német modálisán fejezi ki azokat a jelentéseket, amelyeket az angol nem modálisán ábrázol. Inkább az a helyzet, hogy az angol azokat a modális jelentéseket, amelyeket a német a (33) (b)–(38) (b) mondatokban modális segédige segítségével fejez ki, nem modális segédigékkel fogalmaz meg.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a modalitás fogalma nem támaszkodhat a modális segédigéknek egy morfológiailag és szintaktikailag meghatározott egységes osztályára. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy értelmetlen vállalkozás lenne a modális segédigék (ahol ez a kategória létezik) jelentéseit vizsgálni. Mindenképpen hiba lenne azonban, ha a modalitást ezeknek a jelentéseknek az összességével azonosítanánk.

A magyar nyelvtanirási hagyomány általában nem szokott a módbeli segédige kategóriájával számolni. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a kategória a magyarban is létezik. Módbeli segédige a magyarban a *kell* (amely kétjelentésű: „szükséges”, német *müssen* és „szüksége van”, német *brauchen*, a *kell* csak az előbbi értelemben módbeli segédige, utóbbi értelemben teljes értékű ige), a *tud* (amely szintén kétjelentésű: „képes”, német *können* és „ismerete van”, német *wissen*, a *tud* ismét csak az első jelentésben módbeli segédige), a *bír* („képessége, ereje van valamire”), a *lesz* (abban az értelemben, hogy „valószínű, hogy van; lehet”), a *szabad* (amely igei végződést is felvehet: *szabadott*, *szabadna*). Ebből a felsorolásból már világos, hogy miért nem szoktunk a magyarban módbeli segédigékről beszélni. Ezek az igék (módbeli használatukban) nem mutatnak ugyanis egységes morfológiai-szintaktikai viselkedést. A *tud*-nak és a *bír*-nak teljes a paradigmája, a *kell* csak személytelenül használható (harmadik személyben), a *lesz* ragozhatatlan, a *szabad* tulajdonképpen melléknév defektív igei paradigmával. Ehhez járul, hogy az említett igéknek a módbeli jelentésen kívül van más jelentésük is.

Fentebb már utaltunk arra, hogy a módosító szók, a módosító határozók és a módosító mondatrészetek is többnyire beszélői attitűdök nyelvi kifejező-

²⁵ Vö. Calbert 1975. 4–5.

eszközei. Helytelen lenne azonban a modalitás fogalmát ezekre a kategóriákra (vagy ezek egyikére) leszűkíteni. Egyrészt a szintaktikai alapú meghatározásnak itt is megvannak a maga problémái. Ismeretes például, hogy a kötőszó, az indulatszó és a módosító szó kategóriái nem mindig különülnek el egymástól élesen. Az *ám* módosító szó (például: *Aztán ott legyél ám!*) indulatszóként is értelmezhető. Ezenkívül kötőszói minőségben is szerepelhet: *Megpróbálta, ám nem sikerült*. Ugyanez áll a *de*-re is. Szemantikai szempontból meg éppen az ilyen két- vagy háromlétes szavaknál van baj: ezek ugyanis aligha fejeznek ki világosan körvonalazható beszélői attitűdöt. Többnyire csak pragmatikai funkciójuk van.²⁶

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy bár a módosító szók, a módosító határozók és a módosító mondatrészetek a beszélői attitűdök leggyakoribb kifejezőeszközei, beszélői attitűdöt a nyelv más elemei is kifejezhetnek. Így például a magyarban a *-hat/-het* képzőnek és a *kell* modális segédigének is van ilyen olvasata, a *lesz* modális ige pedig egyértelműen beszélői attitűdöt jelez. Vö.

- (39) Nem tudod, hol a könyvem? —
Ott lesz az asztalon.

Végül helytelen lenne a modalitást a módhasználat szabályaihoz kötni.²⁷ Akárhogy definiáljuk is a modalitás fogalmát, ahhoz nem fér kétség, hogy az igemódok jelentése és a modalitás között van kapcsolat. Nagyon leszűkítenénk azonban a modalitáshoz tartozó jelenségek körét, ha csak az igemódokat tartanánk a modalitás nyelvi kifejezőeszközeinek. A nyelvek között különbség van a tekintetben, hogy hány igemódot különböztetnek meg. A magyarban van kijelentő, felszólító és feltételes mód, a németben, angolban kötőmód is van. Egyik nyelvben sincs azonban felkiáltó, óhajtó vagy kérdő mód. Márpedig ezekben a nyelvekben is vannak a felkiáltásnak, óhajtásnak és kérdésnek grammatikai kifejezőeszközei. Ugyanakkor a kötőmódnak általában nem felel meg külön mondatfajta. Következésképpen az alapvető mondatfajták és az igemódok között általában egy nyelvben sincs egy-egyértelmű megfelelés. Nem sorolhatjuk tehát az igemódok jelentését a modalitáshoz, ha egyidejűleg nem tekintjük a modalitás kifejezőeszközeinek a mondatfajták egyéb grammatikai eszközeit is. Még inkább így van ez, ha a modalitást a beszélői attitűd kifejezőeszközeként értelmezzük. Ezért érthetetlen akadémiai nyelvtenünk következő megállapítása: „A beszélőnek (vagy ritkábban a beszédbeli szereplőnek) az igefogalom objektív tartalmához, illetőleg a megnevezett folyamatnak a valósághoz való viszonyát az igemód kategóriájával fejezzük ki.”²⁸ Eddig éppen azt láttuk, hogy a beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszközei a mondat nem valóságábrázoló elemei. Kapcsolatba hozható-e a mondatfajták „modális értéke” a beszélői attitűd általunk tárgyalt fogalmával?

²⁶ A problémát Molnár Ilona is megemlíti. Vö. Molnár 1968. 73—78.

²⁷ A modalitás vizsgálata szempontjából az igemódnak a korábbi kutatás mindig is központi jelentőséget tulajdonított. Így például már Ch. Bally-nál is olvashatjuk, hogy „... l'expression la plus usuelle de la modalité est le mode du verbe dictal” (Bally 1950. 216).

²⁸ Vö. MMNyR I. 485. Más szóval a modalitás azonos avval, amit az igemódok kifejeznek. Másutt nyelvtenünk a modalitás kifejező eszközei közé sorolja a módosító szokat, a kérdő névmásokat, a módjeleket, a szórendet és a hanglejtést is. (MMNyR II. 26).

5. A mondatok modális alapértéke

A magyarban a grammatikai eszközök különbözősége alapján öt mondatfajtát szoktak megkülönböztetni.²⁹ Ezek szerint van kijelentő, kérdő, felkiáltó felszólító és óhajtó mondat. Vö.

- (40) (a) Pisti szeret olvasni.
 (b) Szeret Pisti olvasni?
 (c) Jé, Pisti szeret olvasni!
 (d) Szeress olvasni, Pisti!
 (e) Bárcsak szeretne Pisti olvasni!

A (40) (a) mondat egy tényállást fogalmaz meg, tehát kijelentés. A többi mondat viszont nem kijelentés. Láttuk, hogy annak eldöntéséhez, hogy egy mondat kijelentés-e (valóságábrázoló-e) vagy sem, különféle tesztek állnak rendelkezésünkre: (a) a tagadás, (b) az *állít* ige alá való beágyzás, (c) a *tud* ige alá való beágyzás, (d) a feltételes mondatban való előfordulás stb. Könnyű belátni, hogy a (40) (b)–(e) mondatok egyike sem lehet alárendelt mondat az *állít* vagy a *tud* főmondati állítmány esetében, és azt is könnyű belátni, hogy egyikük sem szerepelhet feltételes mondatban. A következő mondatok mind helytelenek:

- (41) (a) *Géza állítja, hogy Pisti szeressen olvasni.
 (b) *Géza tudja, hogy Pisti szeressen olvasni.
 (c) *Ha Pisti szeressen olvasni, akkor veszek neki könyvet.

A kérdő, felszólító és óhajtó mondatoknál ugyanazok a problémák merülnek fel. De mi van a tagadással? A következő tagadó mondatok mind jók:

- (42) (a) Nem szeret Pisti olvasni?
 (b) Jé, Pisti nem szeret olvasni!
 (c) Ne szeress olvasni, Pisti!
 (d) Bárcsak ne szeretne Pisti olvasni!

Igen ám, csak hogy itt a kérdés, a felkiáltás, a felszólítás és az óhajtás egy tagadó tartalmú tényállásra vonatkozik és nem fordítva, azaz nem a kérdést, felkiáltást, felszólítást vagy óhajtást tagadjuk. Nem mondhatjuk ugyanis (43) (a)–(d)-t:

- (43) (a) Nem igaz, hogy szeret Pisti olvasni?
 (b) Nem igaz, hogy jé, Pisti szeret olvasni!
 (c) Nem igaz, hogy szeress olvasni, Pisti!
 (d) Nem igaz, hogy bárcsak szeretne Pisti olvasni!

²⁹ A mondatfajták osztályozásának hagyományos szempontjaira vonatkozóan vö. MMNyR II. 23–44. Mivel a tagadásnak is van grammatikai jele, nem világos, hogy a pusztán grammatikai eszközökkel történő osztályozásnál miért nem szerepel a tagadó mondat külön kategóriaként. Ugyanezt kérdezhetnénk a feltételes mondattal kapcsolatban is. A mondatfajták osztályozásával kapcsolatos problémák azonban a jelen összefüggésben közelebről nem érdekelnek bennünket.

A kérdő, felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatok viselkedésére magyarázatot kapunk, ha feltételezzük, hogy itt is beszélői attitűdökről van szó. A kérdő mondatoknál a tipikus beszélői attitűd „a beszélő tudni szeretné, hogy...”, a felkiáltó mondatoknál „a beszélő csodálkozik/meglepődik azon, hogy...”, a felszólító mondatoknál „a beszélő azt akarja, hogy...”, végül az óhajtó mondatoknál „a beszélő kívánsága/óhaja, hogy...”. Feltételezhetjük tehát, hogy a (40) (b)-e mondatok szemantikai szerkezete (44) (a)–(d), ahol p' a kijelentéstartalom és Qu, Ex, Imp és Des a megfelelő attitudinális operátorok.³⁰

- (44) (a) (Qu, p')
 (b) (Ex, p')
 (c) (Imp, p')
 (d) (Des, p')

A Qu operátor a beszédhelyzet alapján meghatározza a beszélő attitűdjét, amely tipikus esetben, mint már említettük, kérdő mondatoknál „a beszélő tudni szeretné, hogy...”, a p' kijelentéstartalom pedig a (mondatbeli kontextus alapján) az a tartomány, amelyre a Qu-nak megfelelő attitűd vonatkozik. (40) (b) esetén tehát a p' a következő: (Pisti szeret olvasni, Pisti nem szeret olvasni). Vagyis a beszélő kérdésével azt szeretné megtudni, hogy a kételemű halmaz melyik eleme igaz. A (40) (c) mondatnál a p' azonos lesz a „Pisti szeret olvasni” kijelentéssel. Az Ex operátor (amelynek nyelvi kifejezőeszköze a *jé* indulatszó és a felkiáltó mondatokra jellemző hanglejtés) meghatározza a beszélőnek a „Pisti szeret olvasni” kijelentésnek megfelelő tényálláshoz való viszonyát, ami a csodálkozás vagy meglepődés. A (40) (d) és (e) esetében is p' a „Pisti szeret olvasni” kijelentést határozza meg, az Imp operátornak megfelelő attitűd a buzdítás, a Des operátornak megfelelő attitűd pedig a kívánság vagy óhaj.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a Qu, Ex, Imp és Des operátorok a kérdő, felkiáltó, felszólító, illetőleg óhajtó mondatok sajátos nyelvi kifejezőeszközeit reprezentálják. Tudott dolog azonban, hogy a kérdő mondatok funkciója nem mindig kérdés, a felkiáltó mondatok funkciója sem mindig a beszélő érzelmének a kifejezése, a felszólító mondat funkciója sem mindig parancs, és végül az óhajtó mondat sem fejez ki mindig óhajt. A kérdő mondat is fejezhet ki óhajt („Miért nem jössz el velem?”) vagy felszólítást („Nem hallgatsz el?”), s ugyanez vonatkozik a felkiáltó mondatra is („Ha nyernék a lottón!”, „Kiméssz innen!”), és végül a felszólító mondat óhajt is kifejezhet („Isten éltesse!”).³¹ Ezért mondtuk azt, hogy a Qu, Ex, Imp vagy Des operátorok általában csak a kontextussal együtt — gyakran elegendő a mondatbeli kontextus figyelembevétel — határozza meg a beszélői attitűdöt.

A sorból most már csak a kijelentő mondatok „lógnak ki”. Vajon nem tételezhetünk fel itt is valamiféle beszélői attitűdöt? Kézenfekvőnek tűnik

³⁰ Vö. Bierwisch 1980. 19–25, ahol a probléma részletesebb tárgyalása található.

³¹ Az ilyen esetekben beszél akadémiai nyelvtanunk „a grammatikai forma és funkció ellentmondásáról” (MMNyR II. 44–47).

az a feltételezés, hogy a kijelentő mondatoknak is a (44) (a)–(d)-hez hasonló a szerkezete:³²

(45) (Decl, p')

ahol a Decl operátornak megfelelő beszélői attitűd — tipikus esetben — így írható körül: „a beszélő igaznak tartja p'-t”. A Decl operátornak általában nincsenek sajátos nyelvi kifejezőeszközei.

A „modus” és a „dictum” megkülönböztetésének a hagyományára is támaszkodva azt mondhatjuk, hogy minden mondatnak van modális értéke, a kijelentő mondaté a jelöletlen vagy nulla modalitás.³³ A hagyománnyal egybehangozóan a mondatfajtákat meghatározó modális értéket a mondat modális alapértékének nevezhetjük. Vajon az, hogy minden mondatnak van modális értéke, azt jelenti-e, hogy minden mondatnak van modális alapértéke? Természetesen nem. Vö.

- (46) (a) Pisti beteg.
 (b) Pisti talán beteg.
 (c) Pisti biztosan beteg.
 (d) Pisti valószínűleg beteg.

Ezeknek a mondatoknak a szemantikai szerkezete sematikusán így ábrázolható:

- (47) (a) (Decl, 'Pisti beteg')
 (b) (TALÁN, 'Pisti beteg')
 (c) (BIZTOSAN, 'Pisti beteg')
 (d) (VALÓSZÍNŰLEG, 'Pisti beteg')

ahol TALÁN a „talán” módosító szónak, a BIZTOSAN és a VALÓSZÍNŰLEG pedig a „biztosan”, ill. a „valószínűleg” módosító határozóknak megfelelő beszélői attitűdöt jelöli. Ezek az attitűdök kizárják a Decl attitűdöt, de ugyanúgy kizárják a Qu, Imp, Ex és Des attitűdöket is. Egy mondatnak csak akkor lehet Decl az attitudinális operátora, ha a mondatban más attitudinális operátor nem szerepel. Pontosan ebben mutatkozik meg a Decl jelöletlen volta.

Összefoglalva az eddigeket a következőket mondhatjuk. Minden mondatnak van modális értéke. A mondat modális értéke a mondatban szereplő, beszélői attitűdöt kifejező operátorok révén jut kifejezésre. A mondat modális értéke kimerülhet a modális alapértékben, de hordozhat kiegészítő modális értéket is. Vö.

³² Bierwisch itt Frege-re hivatkozik: „Denken ist Gedankenfassen. Nachdem man einen Gedanken gefasst hat, kann man ihn als wahr anerkennen (*urteilen*) und dieses Anerkennen äussern (*behaupten*)” (Frege 1973. 76). A Frege-féle gondolat a modern logika nyelvén egy kijelentés vagy kijelentéstartalom, az ítélet (*urteilen*) a beszélő attitűdje az adott kijelentéssel vagy kijelentéstartalommal kapcsolatban („a beszélő igaznak tartja p-t”) és végül az állítás (*behaupten*) a megnyilatkozás illokúciós jelentését határozza meg. E felfogás szerint tehát csak az ítélet tartozhat a modalitás körébe, az állítás már pragmatikai aspektus. (Vö. Bierwisch 1980. 20).

³³ Vö. Bally 1950. 36, 216. Bierwisch Frege-re támaszkodva szintén ezt a felfogást képviseli (Bierwisch 1980. 22).

- (48) (a) Pisti talán beteg?
 (b) (Qu, (TALÁN, 'Pisti beteg'))

Feltételezhető, hogy a mondat modális alapértékét kifejező operátornak van a mondatban a legtágabb hatóköre (szkópusza), és ha a mondatban még kiegészítő modális értéket kifejező operátor is előfordul, akkor ez az operátor szükségképpen az előbbi hatókörébe esik. A modális alapértéket vagy az egyéb modális értéket meghatározó operátorokat együttesen attitudinális operátoroknak nevezhetjük. Az attitudinális operátorok gyökeresen különböznek a kijelentésekkel műveleteket végző propozicionális operátoroktól (pl. tagadás, konjunkció, diszjunkció). Attitudinális operátorok sohasem tartozhatnak egy propozicionális operátor hatókörébe, hiszen egy attitudinális operátor olyan mondatot eredményez, amely nem lehet kijelentés, márpedig a propozicionális operátorok csak kijelentésekkel végezhetnek műveleteket.

Ez a magyarázata annak, hogy azok a mondatok, ahol az attitudinális operátor a tagadás hatókörébe esik (pl. „Nem igaz, hogy Pisti talán beteg”), egyértelműen rosszak. És ez magyarázza meg azt is, hogy a különböző modális értéket hordozó mondatok miért nem koordinálhatók. Az azonos modális értéket hordozó mondatok természetesen koordinálhatók, mégpedig azért, mert a koordinálást az attitudinális operátor hatókörében végezzük el. Legyen A egy attitudinális operátor, p' és p'' pedig két kijelentéstartalom. A következő összefüggés érvényes:

$$(49) \quad (A, p') \text{ és } (A, p'') = (A, (p' \text{ és } p''))$$

Természetesen a Decl esetében sem eshet a Decl-nek megfelelő beszélői attitűd a tagadás szkópuszába, azaz „a beszélő igaznak tartja p'-t” nem tagadhatjuk, de a kijelentéstartalom természetesen lehet tagadott értelmű.

A mondat valóságábrázoló volta a Decl attitűd következménye. Ha ti. a beszélő igaznak tartja a p' kijelentéstartalmat, akkor p' megfogalmazható a valóságra vonatkozó kijelentésként. Vagyis egy mondat akkor és csakis akkor valóságábrázoló, ha szemantikai szerkezete a Decl operátort tartalmazza. A nem valóságábrázoló mondat tehát azért nem valóságábrázoló, mert szemantikai szerkezetében nem a Decl operátor szerepel.

Térjünk most vissza egy pillanatra a (31) (a)–(b) példákhoz, amelyeket az egyszerűség kedvéért megismétlek.

- (50) (a) Valószínű, hogy Pisti otthon van.
 (b) Pisti valószínűleg otthon van.

Az (50) (a) mondatról azt mondtuk, hogy valóságábrázoló, az (50) (b) mondatról pedig azt, hogy nem valóságábrázoló. Ugyanezt a különbséget figyelhetjük meg a következő mondatoknál is.

- (51) (a) Föltehető, hogy Pisti otthon van.
 (b) Pisti föltehetőleg otthon van.

Ha felírjuk mondataink szemantikus szemantikai szerkezetét, akkor most már világossá válik az (a) és (b) mondatok közti különbség. Vö.

- (52) (6) (Decl, valószínű ('Pisti beteg'))
 (b) (VALÓSZÍNŰLEG, 'Pisti beteg')
- (53) (a) (Decl, föltehető ('Pisti beteg'))
 (b) (FÖLTEHETŐLEG, 'Pisti beteg')

ahol VALÓSZÍNŰLEG és FÖLTEHETŐLEG a „valószínűleg” és „föltehetőleg” módosító határozókkal kifejezett beszélői attitűdöt jelenti, a „valószínű” és a „föltehető” pedig predikátumok.³⁴

6. Modális attitűdöt fejeznek-e ki az indulatszók?

A beszélői attitűd fönt vázolt fölfogásából következik, hogy ez az attitűd egy tényállásra irányul, az attitűdnek megfelelő operátor egy kijelentést tartalmat módosít. A mondatok szemantikai szerkezete sematikusan tehát

- (54) (Att, p'),

ahol Att egy tetszés szerinti beszélői attitűdöt jelöl. Az attitudinális operátornak megadható a szemantikai jelentése, és így azt is tudjuk, hogy ez az operátor hogyan módosítja a szóban forgó kijelentéstartalmat.

Az indulatszók általában nem tekinthetők a modalitás nyelvi kifejezőeszközeinek, mivel rendszerint tagolatlan felkiáltó mondat értékűek, s így fő funkciójuk nem egy kijelentéstartalom módosítása, hanem a beszélő érzelmeinek egyéb mondanivalójától sokszor teljesen független kifejezése. Nem véletlen tehát, hogy az indulatszó inkább kísérő jelensége és nem meghatározó tényezője a felkiáltó mondatnak. (Az indulatszó nem foglalhatja el Att helyét az (54) sémában.) Például:

- (55) (a) Hú, milyen nagy hal!
 (b) Jé, de érdekes!
 (c) Jaj, milyen gyönyörű!

Ha ezekben a mondatokban a *hú*, *jé*, *jaj* indulatszókat elhagyjuk, a „maradék” még mindig felkiáltó mondat, s ennek a mondatnak a jelentését az indulatszó nem befolyásolja.

Az indulatszóra az is jellemző, hogy általában nincsen jól meghatározható szemantikai jelentése, pragmatikai funkciója az elsődleges. Jó példa erre a *jaj* indulatszó. Értelmező szótárunk ennek az indulatszónak 25 jelentését különbözteti meg (egy-egy jelentést néha még tovább bont).³⁵ Könnyen belátható azonban, hogy a *jaj* indulatszónak nincs a mondatkörnyezettől független jelentése. Vö.

- (56) (a) Jaj, nagyon fáj!
 (b) Jaj, de elfáradtam!
 (c) Jaj, de megijedtem!
 (d) Jaj, ne zavarj már!
 (e) Jaj, de csúnya!

³⁴ Hasonló elemzéseket találunk Bierwischnél (Bierwisch 1980. 23) és Lángnál is (Lang 1983. 328–333).

³⁵ MNyÉSz III. 593–595.

Az értelmező szótárból megtudjuk, hogy (56) (a)-ban a *jaj* testi fájdalmat fejez ki, (56) (b)-ben nagyfokú fáradtságot, (56) (c)-ben ijedséget, (56) (d)-ben bosszúságot és (56) (e)-ben nemtetszést. Ha ez így van, akkor mi a különbség (56) (a)—(4) és (57) (a)—(e) között?

- (57) (a) Nagyon fáj!
 (b) De elfáradtam!
 (c) De megijedtem!
 (d) Ne zavarj már!
 (e) De csúnya!

Végül az indulatszó tagolatlan mondat jellegéből következik, hogy a beszélői attitűd nyelvi kifejezőeszközeivel ellentétben önállóan is használható: *Jaj!*, *Hű!*, *Hajrá!*, *Enyje!*, *Pfuj!* stb.

Persze az is nyilvánvaló, hogy a nyelvi kategóriák nem mindig különülnek el egymástól élesen. Főntebb már utaltunk arra, hogy nem mindig van világos határ a módosító szó és az indulatszó között. Ebből adódik, hogy az indulatszók egyike-másika néha beszélői attitűdöt is kifejezhet.

7. Faktív és nem faktív attitűdök

Eddigi példáinkban olyan attitudinális operátorok fordultak elő, amelyek mindenekelőtt a beszélő bizonytalanságát vagy bizonyosságának fokát fejezték ki. Az attitudinális operátoroknak van azonban egy másik típusa is. Vö. (58) (a)—(b)-t (59) (a)—(b)-vel!

- (58) (a) Pisti talán beteg.
 (b) Pisti biztosan már egészséges.
- (59) (a) Pisti sajnos beteg.
 (b) Pisti szerencsére már egészséges.

A „talán” módosító szó és a „biztosan” módosító határozó úgy módosítja a „Pisti beteg”, illetve a „Pisti már egészséges” kijelentést tartalmat, hogy e két kijelentést tartalom nem válhat kijelentéssé, azaz mondanivalónknak nem képezi részét a „Pisti beteg”, illetve a „Pisti már egészséges” kijelentés. Az (59) (a)—(b) mondatokban ezzel szemben más a helyzet. Itt a beszélői attitűd nem vonja kétségbe e kijelentések érvényességét, s mondanivalónk két részből áll: a beszélői attitűd kifejezéséből és egy kijelentésből. Vagyis (59) (a)-val azt akarjuk közölni, hogy Pisti beteg és hogy e tényállással szembeni attitűdünk a sajnálat, (59) (b)-vel pedig azt, hogy Pisti már egészséges, s hogy ezt a tényállást szerencsésnek tartjuk. Afelől, hogy a megfelelő tényállások fennállnak, a beszélőnek nincsen semmi kétsége. Nevezzük el a „talán”, „biztosan” típusú attitűdöket nem faktív attitűdöknek, a „sajnos”, „szerencsére” típusúakat pedig faktív attitűdöknek. Faktív attitűdök esetén a p' kijelentést tartalomnak megfelelő kijelentés igaz, nem faktív attitűdök esetén ezzel szemben a p' kijelentést tartalomnak nem felel meg kijelentés.

Könnyen látható, hogy a kétféle attitűd tartalma is más. Fentebb már utaltunk arra, hogy a nem faktív attitűdök a beszélő bizonytalanságát vagy

bizonyosságának a fokát fejezik ki. A faktív attitűdök ezzel szemben a beszélőnek az adott tényálláshoz való érzelmi-értelmi viszonyulását foglalják szavakba.

Ugyanez a különbség figyelhető meg a mondatok modális alapértékét meghatározó attitűdöknél is. Magától értetődő, hogy a kijelentő mondat modális értékét meghatározó Decl attitűd révén válik a p' kijelentéstartalom igazzá. A Decl attitűd szerepe azonban ezzel kimerül. Más a helyzet a felkiáltó mondat modális alapértékét meghatározó Ex attitűd esetén. Amennyiben a felkiáltó mondat szerkezete (Ex, p') — vagyis ha eltekintünk azoktól a felkiáltó megnyilatkozásoktól, amelyeknél a megnyilatkozás nem p' értékű —, akkor Ex kettős funkciót tölt be. Egyrészt p'-t igaz kijelentéssé teszi, másrészt pedig p'-t (a p'-nek megfelelő tényállást) érzelmileg minősíti. Az (58) (a)—(b) és (59) (a)—(b) mondatokhoz hasonlóan kell tehát értékelnünk a következő mondatokat is.

- (60) (a) Pisti, tanulj!
(b) Bárcsak tanulna Pisti!

- (61) (a) Pisti tanul.
(b) Jé, Pisti tanul!

Sem (60) (a), sem pedig (b) nem ír le tényállást: mindkét mondat a beszélő attitűdjét fejezi ki egy lehetséges tényállással szemben. A (61) (b)-nek viszont része a (61) (a), azaz (61) (b) és (61) (a)-nak megfelelő tényállást is kifejezi. Az Ex operátor ezt a tényállást értékeli a csodálkozás attitűdjével. A kérdést kifejező Qu operátor a faktivitás szempontjából ugyanúgy viselkedik, mint az Imp és a Des operátorok. Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a Decl és Ex operátorok faktív, a Qu, Imp és Des operátorok pedig nem faktív attitűdöt határoznak meg.

Mivel eddig azt a körülményt, hogy egy kijelentéstartalom igaz kijelentéssé válik és mint ilyen a valóságról állítható, a Decl operátorral hoztuk kapcsolatba, ha következetesek akarunk maradni, akkor most azt kell mondanunk, hogy az Ex komplex attitudinális operátor, amely egyik elemeként a Decl operátort tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a SAJNOS, SZERENCSERE attitudinális operátorokra is. Mármost mivel az ezekben az attitűdökben kifejezésre jutó érzelmi-értelmi viszonyulás egy igaznak tartott tényállásra irányul, a Decl operátornak az érzelmi-értelmi viszonyulást kifejező operátor hatókörébe kell esnie. Az (59) (a)—(b) és (60) (b) mondatok sematikus szemantikai szerkezete tehát nem (62) (a)—(c), hanem (63) (a)—(c), ahol SAJNÁLAT jelöli a SAJNOS „érzelmi” komponensét, SZERENCSE a SZERENCSERE „értékelő” komponensét, s végül Emot az Ex „érzelmi” komponensét.

- (62) (a) (SAJNOS, 'Pisti beteg')
(b) (SZERENCSERE, 'Pisti már egészséges')
(c) (Ex, 'Pisti tanul')

- (63) (a) (SAJNÁLAT, (Decl, 'Pisti beteg'))
(b) (SZERENCSE, (Decl, 'Pisti már egészséges'))
(c) (Emot, (Decl, 'Pisti tanul'))

Ez viszont ellentmond korábbi feltételezésünknek, hogy ti. (a) a mondatok modális alapértékét meghatározó operátoroknak a hatókörük a legtágabb, és hogy (b) a Decl operátor csak azoknak a mondatoknak a szemantikai szerepében szerepelhet, amelyekben más attitudinális operátor nem fordul elő. Emlékeztetünk azonban arra, hogy korábbi megállapításaink a nem faktív attitudinális operátorokkal kapcsolatban tett megfigyeléseinken alapultak. A faktív attitűdök operátorai másképp viselkednek: egyrészt a Decl operátorral együtt fordulnak elő, másrészt a faktív attitudinális operátor hatóköre mindig tágabb a Decl operátor hatókörénél.

A kép azonban még mindig nem teljes. Ha tovább bogozzuk ugyanis a kérdést, akkor olyan mondatokat is találunk, amelyekben egy faktív és egy nem faktív attitudinális operátor szerepel. Vö.

- (64) (a) Sajnos Pisti valószínűleg beteg.
 (b) Szerencsére Pisti valószínűleg már egészséges.

A szkópusz-viszonyok eléggé nyilvánvalóak: (64) (a)-ban először a „valószínűleg”-nek megfelelő operátor módosítja a 'Pisti beteg' kijelentést tartalmat, majd az eredményt a „sajnos”-nak megfelelő operátor értékeli. Ugyanez vonatkozik — mutatis mutandis — a (64) (b) mondatra. Vagyis: a nem faktív attitudinális operátorok hatóköre szűkebb, mint a faktív attitudinális operátoroké. Ezekben az esetekben a „valószínűleg”-nek megfelelő attitudinális operátor, a VALÓSZÍNŰLEG, a Decl helyét foglalja el a (63) (a)–(b) formulákban. A felkiáltó mondatokban nem szerepelhet nem faktív attitudinális operátor, hiszen a következő mondatok elfogadhatatlanok.

- (65) (a) Jé, Pisti valószínűleg tanul!
 (b) Jé, Pisti biztosan megbukott!

Ez arra enged következtetni, hogy a SAJNOS, SZERENCSÉRE és Ex szemantikai szerkezete mégsem teljesen azonos. Amíg ugyanis az Ex megköveteli a Decl jelenlétét, addig a SAJNOS és a SZERENCSÉRE egy másik attitudinális operátort igényel, amely lehet vagy a Decl, vagy egy nem faktív attitudinális operátor. Ez viszont azt jelenti, hogy a SAJNOS és SZERENCSÉRE típusú operátorok szemantikai jellemzésében egy változót kell feltételeznünk. Tehát

- (66) (a) (SAJNOS, p') = (SAJNÁLAT, (X, p'))
 (b) (SZERENCSÉRE, p) = (SZERENCÉS, (X, p'))

A SAJNOS és a SZERENCSÉRE csak akkor faktív, ha X helyébe a Decl kerül.

A faktív és a nem faktív beszélői attitűdök között tehát lényeges különbségeket tapasztaltunk. A nem faktív beszélői attitűdök megváltoztatják a kijelentéstartalomnak a valósághoz való viszonyát, azt juttatják kifejezésre, hogy mennyire biztos vagy bizonytalan egy tényállás fennállása, hogy a beszélő mennyire tartja valószínűnek a tényállás fennállását. A faktív beszélői attitűdök ezzel szemben nem a kijelentéstartalomnak a valósághoz való viszonyát minősítik, hanem a beszélőnek a valósághoz való viszony szempontjából már értékelt (igaz kijelentés, valószínűleg igaz kijelentés, talán igaz kijelentés

stb.) kijelentést tartalomhoz való érzelmi-értelmi viszonyulást fejeznek ki. Éppen ezért nem egészen alaptalan az az elképzelés, mely szerint csak a nem faktív beszélői attitűdök nyelvi megjelenítői tartoznak a modalitás kifejező-eszközeihez. A faktív — nem faktív beszélői attitűdök megkülönböztetése tehát módot ad arra, hogy a modalitás fogalmát ne kelljen szükségszerűen az összes beszélői attitűddel kapcsolatba hozni.³⁶

8. Propozicionált beszélői attitűdök

Némely esetben a beszélői attitűdöt meghatározó operátorral módosított mondat (amelyről tudjuk, hogy általában nem lehet kijelentés) átalakítható olyan mondattá, amely kijelentést fejez ki. Például

- (67) (a) Pisti valószínűleg beteg.
 (b) Valószínű, hogy Pisti beteg.
- (68) (a) Pisti sajnós beteg.
 (b) Sajnálom, hogy Pisti beteg.

A (67) (b) mondatban a „valószínű” a (67) (a) mondatban szereplő „valószínűleg” módosító határozó „propozicionált” változata. A (67) (b) mondat a (67) (a) mondattal szemben kijelentést fejez ki. Hasonló különbségek figyelhetők meg a (68) (a)–(b) mondatok esetében is. A (68) (b)-ben előforduló főmondati „sajnálom” a (68) (a)-beli „sajnos” módosító szó „propozicionált” változata. A (68) (b) mondat kijelentés, a (68) (a) nem az. Propozicionált beszélői attitűdökről tehát abban az esetben beszélhetünk, amikor egy beszélői attitűdöt kifejező (nem valóságábrázoló) nyelvi elemet valóságábrázoló nyelvi elemmé alakítunk át. (67) (b)-ben egy nem faktív beszélői attitűd propozicionált változatával van dolgunk, (68) (b)-ben pedig egy faktív beszélői attitűd propozicionált változatával. Könnyen látható, hogy a propozicionált beszélői attitűdöknél is alapvető különbség van faktív és nem faktív attitűd között. A (67) (b) mondattal nem azt állítjuk, hogy Pisti beteg, hanem azt, hogy valószínű, hogy Pisti beteg. A (68) (b) mondatban a „Pisti beteg” előfeltevésként (preszuppoícióként) szerepel, az állításhoz csak a „sajnálom” tartozik. A propozicionált nem faktív beszélői attitűdök tehát ugyanazt teszik valóságábrázoló eszközökkel, amit a megfelelő nem propozicionált attitűdök tesznek nem valóságábrázoló eszközökkel. A propozicionált faktív attitűdök faktív predikátumokká válnak, és mint ilyenek preszupponálják a *hogy*-os mellékmondatban kifejezett kijelentést. Az átalakítás révén így az állított jelentésből preszupponált jelentés lesz, és csak a kifejezetten beszélői attitűd tartozik az állításhoz.

Ha mármost csak a nem faktív beszélői attitűdöket tekintjük a modalitáshoz tartozóknak, akkor a faktív beszélői attitűdök propozicionált változatait is ki kell rekesztenünk a modalitás köréből.

³⁶ Perkins például határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy a faktivitásnak nincs sok köze a modalitáshoz (Perkins 1983. 12). Mások, mint például Rescher (Rescher 1968. 24) a faktivitást nem zárja ki a modalitás köréből. Igaz, ő csak a kijelentésattitűdöket vizsgálja (1. alább).

A beszélői attitűd, mint láttuk, mindig a beszélő attitűdje. A propozicionált beszélői attitűd ezzel szemben a főmondat alanya által jelölt személyre vonatkozik akkor is, ha ez a személy nem a beszélő. Tehát propozicionált beszélői attitűd szerepel a következő mondatokban is.

- (69) (a) Misi sajnálja, hogy Pisti beteg.
 (b) Mindenki sajnálja, hogy Pisti beteg.

A propozicionált beszélői attitűdök az összetett kijelentés részei, tehát ahhoz tartoznak, amit a kijelentéssel állítunk. A beszélői attitűd nem közvetlenül jut kifejezésre, hanem csak közvetve, az állításon keresztül. Így például (69) (a)-ban azt állítjuk, hogy Misi attitűdje a „Pisti beteg” tényállással szemben a sajnálat; ez az attitűd közvetlenül csak akkor juthatna kifejezésre, ha Misi megnyilatkozását szó szerint idéznénk.

- (70) Misi ezt mondta: „Pisti sajnos beteg”.

Ha mármost a modalitás fogalmát úgy terjesztenénk ki, hogy hozzá számítanánk a propozicionált beszélői attitűdöket is, akkor a korábban említett egyik probléma megoldódna. Nevezetesen nem csak a *valószínűleg, föltehetőleg, kétségtelenül, bizonyosan* és a hozzá hasonló módosító határozókat tekinthetnénk a modalitás nyelvi kifejezőeszközeinek, hanem a nekik megfelelő melléknévi állítmányokat is: *valószínű, hogy . . . , föltehető, hogy . . . , kétségtelen, hogy . . . , bizonyos, hogy . . .* Tehát

- (71) (a) Pisti bizonyosan beteg.
 (b) Bizonyos, hogy Pisti beteg.

- (72) (a) Pisti föltehetőleg beteg.
 (b) Föltehető, hogy Pisti beteg.

A (b)-mondatokat a megfelelő (a)-mondatok propozicionált változatainak tekinthetjük, és azt mondhatjuk, hogy míg az (a)-mondatokban a beszélői attitűd közvetlenül jut kifejezésre, addig a megfelelő (b)-mondatokban a beszélői attitűd a kijelentés része, és így csak közvetve jelzi ezt az attitűdöt. Természetesen a (b)-mondatokban a *bizonyos, hogy . . .* és a *föltehető, hogy . . .* propozicionált attitűdök a Decl operátor szkópuszába esnek.

A módosító határozóknál a propozicionálás mindig lehetséges, hiszen a módosító határozó meghatározásából következik, hogy van melléknévi megfelelője.³⁷ A módosító szók ezzel szemben csak igen kivételes esetben propozicionálhatók:

- (73) (a) Pisti beteg lehet.
 (= Pisti bizonyosan beteg.)³⁸
 (b) Lehet, hogy Pisti beteg.

³⁷ Vö. Molnár 1968. 58–59.

³⁸ A (73) (a) mondat a zárójelben megadott jelentéssel értelmezendő. Ugyenez vonatkozik az alábbi (76) (a) és (77) (a) mondatokra is.

A módosító mondatrészletekre megint csak a propozicionálhatóság a jellemző. Vö.

- (74) (a) Pisti, azt hiszem, beteg.
 (b) Azt hiszem, hogy Pisti beteg.
- (75) (a) Pisti, gondolom, beteg.
 (b) Azt gondolom, hogy Pisti beteg.

Itt is a (b)-mondatok a megfelelő (a)-mondatok propozicionált változatai.
 Van propozicionált változata a *kell*-nek és a *-hat/-het*-nek is. Vö.

- (76) (a) Pisti a kertben játszhat.
 (= Pisti bizonyosan a kertben játszik.)
 (b) Lehet, hogy Pisti a kertben játszik.
- (77) (a) Pistinek a kertben kell játszania.
 (= Pisti majdnem biztosan a kertben játszik.)
 (b) Kell, hogy Pisti ott játsszon a kertben.

Egy beszélői attitűd és propozicionált változata között azonban legtöbbször nemcsak az ábrázolás módjában van különbség, hanem — többnyire annak következményeként — más vonatkozásban is. Így például a *-hat/-het* propozicionált változata (*lehet, hogy . . . , lehetséges, hogy . . .*) pusztán lehetőséget (vagy: objektív lehetőséget) fejez ki, a *-hat/-het*-tel kifejezett beszélői attitűd ezzel szemben a bizonyosságnak (viszonylag) magas fokát jelzi. Hasonló a helyzet a *kell*-nél: a propozicionált *kell* objektív szükségyszerűséget jelent, a *kell* mint beszélői attitűd kifejezőeszköze ezzel szemben csak azt jelzi, hogy a beszélő majdnem biztos abban, hogy a szóban forgó tényállás fennáll.³⁹ A (76) (a)–(b) és a (77) (a)–(b) mondatoknál megfigyelt különbségek — mutatis mutandis — érvényesek a (77) (a)–(b), (72) (a)–(b), 73 (a)–(b) mondatok esetében is. Ami a (74) (a)–(b) mondatokat illeti, itt nem látok lényeges különbséget a két mondat jelentése között. (75) (a) és (b) között azonban ismét van némi, bár nehezen meghatározható különbség.⁴⁰

A propozicionált beszélői attitűdök kérdése elvezet bennünket a logikából ismert ún. kijelentésattitűdökhöz („propositional attitudes”).⁴¹ Ezek közé

³⁹ A *-hat/-het* és a *kell* beszélői attitűdként történő értelmezésével részletesen foglalkozom Kiefer 1985-ben.

⁴⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy némely esetben a kognitív viszonyulást kifejező predikátum a *hogy* kötőszó jelenléte esetén is értelmezhető beszélői attitűdként, amennyiben a beszélő a főmondat alánya. Úgy tűnik, nincs nagy különbség az *úgy gondolom* módosító mondatrészlet és az *úgy gondolom, hogy . . .* között. Lehet, hogy az utóbbi nem is tekinthető teljes joggal az előbbi propozicionált változatnak. Ugyanez vonatkozik az *azt hiszem* és *azt hiszem, hogy . . .* párra és még jónéhány hasonló esetre. Molnár Ilona is megállapítja (Molnár 1968. 48), hogy „némelyik kötött szerkezetű mondatban kivételesen kötőszót . . . is találunk . . . Az ilyen főmondatok . . . kötőszavukkal együtt merevedtek meg . . .”. Más személy esetében viszont ez már nem lehetséges: a *Pisti úgy gondolja, hogy . . .* és a *Pisti azt hiszi, hogy . . .* már a kijelentéshez tartoznak.

⁴¹ B. Russell említi először ezt a fogalmat („propositional attitudes”). A kijelentésattitűdök olyan operátorok, amelyek egy egyszerű kijelentésből komplex kijelentést képeznek. Formájuk ilyen: „x azt hiszi, hogy . . .”, „x kétli, hogy . . .”, „x tudja, hogy . . .” stb. (Russell 1940. 336–342).

szokták sorolni egyebek között a következő igéket: *tud*, *hisz*, *vél*, *gondol*, *kétkelkedik*, *remél*, *kíván*, *sajnál*, *örül*. Ezek többnyire — legalábbis a magyarban — beszélői attitűdök propozicionált változatainak tekinthetők. Így tehát a kijelentésattitűdök is a modalitás kifejezőeszközei lehetnek.

A kijelentésattitűdök között is különbséget tehetünk faktív és nem faktív kijelentésattitűdök között. Nem faktív a *hisz*, *vél*, *gondol*, *kétkelkedik*, *remél*, *kíván*, faktív a *tud*, *sajnál*, *örül*.⁴² A faktív kijelentésattitűdök a *hoggy*-os mellékmondatban megfogalmazott kijelentést preszuppozícióként indukálják, a nem faktív kijelentésattitűdöknél nincs ilyen preszuppozíció.

A logikában nem vetődik fel az a kérdés, hogy nyelviileg hogyan lehet egymástól elhatárolni a kijelentésattitűdöt kifejező predikátumokat azoktól a predikátumoktól, amelyek nem fejezhetnek ki kijelentésattitűdöt. A logikai irodalomban említett példák — amelyekhez a fent említett igék is tartoznak — azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy általában kijelentésattitűdnek számítanak azok a predikátumok, amelyek kognitív vagy emotív állapotot fejeznek ki, és amelyek *hoggy*-kötőszós mellékmondatokkal állhatnak. Ezek szerint például nem tekintendők kijelentésattitűdöknek a mondatot jelentő igék, sem pedig azok az igék, amelyek a mellékmondatban kifejezett tényállásnak a főmondati alany által jelölt személyre tett hatást írják le, vagyis ahol kauzális összefüggés áll fenn a mellékmondatban leírt tényállás és a főmondatban leírt tényállás között.⁴³ Például

- (78) (a) Géza mondta, hogy Pisti beteg.
 (b) Azt válaszoltam, hogy nem érek rá.
 (c) Elmondta, hogy megdőszült.
- (79) (a) Gézát felbosszantotta az, hogy Pisti elment.
 (b) Meglepdtem azon, hogy Pisti megdőszült.
 (c) Nagyon megharagudtam azért, hogy Pisti nem válaszolt a kérdésemre.

A kijelentésattitűd fogalmának fenti leírása elég pontos ahhoz, hogy definícióként használható legyen. A logikából azt is tudjuk, hogy a kijelentésattitűdök a modalitás kifejezőeszközei, mégpedig függetlenül attól, hogy beszélői attitűdök propozicionált változatai-e vagy sem. S nem is olyan nehéz olyan kijelentésattitűdöt találni, amely nem beszélői attitűd propozicionált válto-

⁴² Vö. Kiefer 1983, különösen a faktivitásról szóló fejezetet (192—219). Itt csak arra utalnék, hogy a *tud* első személyben nem föltétlenül faktív. Egy olyan mondat, mint *Tudom, hogy jó gyerek vagy* egyszerűen azt is jelentheti, hogy a beszélő állításának részét képezi a *jó gyerek vagy*. Más a helyzet a *Géza tudja, hogy Pisti jó gyerek* mondat esetén. Itt az állításhoz csak a *Géza tudja* tartozik, a *Pisti jó gyerek* már preszuppozíció. A *sajnál* és az *örül* között is van különbség. A *sajnál* megköveteli a *hoggy* kötőszós mellékmondatot, önmagában nem állhat. Az *örül* ezzel szemben önmagában is megáll. Ezenkívül az *örül* csak akkor faktív, ha a *hoggy* kötőszós mellékmondat által kifejezett tényállás ismert, azaz ha a mellékmondat a mondat témájához tartozik. Pl. *Géza örül annak, hogy Pisti jó gyerek*.

⁴³ Általában sem az illokúciós (performative is használható), sem pedig a perlokúciós (a megnyilatkozás hatását leíró) igék nem fejezhetnek ki kijelentésattitűdöt. Éppen ezért az ilyen igéket nem sorolnám a modalitás nyelvi kifejezőeszközei közé. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Perkins (Perkins 1983. 94—99).

zata. Ilyen például a *kételkedik, kétell, gyanít, sejt*, amelyek módosító mondatrészletként nem szerepelhetnek. Ehhez még egy további probléma is járul: vannak ugyanis olyan módosító mondatrészletek, amelyeknek propozicionált változatai nem lehetnek kijelentésattitűdök. Ilyenek az *azt mondják, hogy . . . , hallom, hogy . . . , bevallom, hogy . . .* Ebből egyértelműen az következik, hogy a propozicionálhatóság önmagában nem döntheti el azt, hogy valami a modalitáshoz tartozik-e vagy sem. Ez persze nem változtat annak a megfigyelésnek a helyességén, hogy éppen a kognitív és emotív állapotot kifejező és *hogy* kötőszós mellékmondatot is megengedő vagy ilyent megkövetelő predikátumokra jellemző, hogy módosító mondatrészletként is szerepelhetnek, és fordítva, a módosító mondatrészletek többsége kognitív vagy emotív állapotot fejez ki, propozicionált változataik pedig *hogy* kötőszós mellékmondatokkal állnak (fakultatíve vagy kötelezően).⁴⁴

A fent jelzett problémát általánosabban így fogalmazhatjuk meg. Nem valószínű, hogy a természetes nyelvekben egy-egyértelmű megfelelést találunk a kijelentésattitűdök igéi és a módosító mondatrészletek igéi között. Ebből az következik, hogy azt a kérdést, hogy mi számít kijelentésattitűdnek, nem dönthetjük el a módosító mondatrészletek (tehát a propozicionálhatóság) alapján.

Nem világos, hogy kijelentésattitűdnek tekintendők-e a kognitív vagy emotív állapotot kifejező módosító határozók propozicionált változatai is, mint pl. *valószínű, hogy . . . , lehetséges, hogy . . .*⁴⁵ A kérdésre az alábbiakban még visszatérünk.

A módosító szók, módosító határozók és módosító mondatrészletek bizonyos szerkezeti tulajdonságok alapján határozhatók meg.⁴⁶ Szerkezeti tulajdonság a propozicionálhatóság is. A faktív—nem faktív attitűd megkülönböztetése azonban már szemantikai megfontolásokon alapszik. Ugyancsak szemantikai jellegű meglátás az, hogy a kijelentésattitűdök kognitív vagy emotív állapotot fejeznek ki. Ha mármost a modalitást tisztán bizonyos szerkezeti tulajdonságok alapján határoznánk meg, akkor ugyanabba a hibába esnénk, mint azok, akik a modalitást egy szóosztályhoz (pl. a modális segédigék osztályához) kötik. A propozicionálhatósággal kapcsolatos problémák is arra utalnak, hogy a szerkezeti tulajdonságok nem pótolhatják a modalitás szemantikai (fogalmi) meghatározását. Mielőtt egy ilyen meghatározásnak a körvonalait ismertetném, még néhány szót kell szólnom a propozicionálhatóságról és a kijelentésattitűdökről. Eddig azt láttuk, hogy a módosító szók csak kivételesen propozicionálhatók szemben a módosító határozókkal és módosító mondatrészletekkel, amelyeknél a propozicionálhatóság általános

⁴⁴ Ezt az összefüggést már Urmson észlelte (Urmson 1952).

⁴⁵ A *valószínű, hogy . . .* a *valószínűnek tart, hogy . . .* elliptikus változata, a *lehetséges, hogy . . .* pedig a *lehetségesnek tart, hogy . . .*-é. Érdekes megfigyelni, hogy a *lehet, hogy . . .*-nak nem feleltethető meg hasonló szerkezet, **lehetnek tart, hogy . . .* nincsen. Talán ez is arra utal, hogy a *lehet, hogy . . .* szintén kötőszóval együtt megmerevedett főmondat (Molnár 1968. 48). Ha a *lehet* mindkét esetben hangsúlytalan, akkor aligha van különbség a következő két mondat között: *Pisti a kertben lehet* és *Lehet, hogy Pisti a kertben van*. Az utóbbi mondat is beszélői attitűdöt fejez ki. Ha viszont ebben a mondatban a *lehet* hangsúlyos, akkor ugyanazt jelenti, mint a *lehetséges, azaz* pusztá lehetőséget („nincs kizárva, hogy . . .”).

⁴⁶ Vö. Molnár 1968.

szabály.⁴⁷ Nem szóltunk azonban a mondatok modális alapértékét meghatározó beszélői attitűdök propozicionálhatóságáról. A mondatfajták modális alapértékét meghatározó beszélői attitűdök többféleképpen írhatók körül, s ezért a propozicionálás sem lehet egyértelmű.⁴⁸ Az alábbi (b)-mondatokban a megfelelő (a)-mondatokban kifejezett beszélői attitűdöknek ezért csak egyik lehetséges propozicionált változatát találjuk.

- (80) (a) Pisti szeret olvasni.
 (b) Úgy ítélem, hogy Pisti szeret olvasni.
- (81) (a) Pisti szeret olvasni?
 (b) Szeretném tudni, hogy Pisti szeret-e olvasni.
- (82) (a) Jé, Pisti szeret olvasni!
 (b) Csodálkozom azon, hogy Pisti szeret olvasni.
- (83) (a) Bár szeretne Pisti olvasni!
 (b) Azt óhajtom, hogy Pisti szeressen olvasni.
- (84) (a) Pisti szeressen olvasni!
 (b) Azt akarom, hogy Pisti szeressen olvasni.

Az *ítél*, *tudni szeretne*, *csodálkozik*, *óhajt* és *akar* minden kétséget kizáróan kijelentésattitűdök. Arra gondolhatnánk azonban, hogy talán adekvátabb lenne a fenti (a)-mondatokban kifejezett beszélői attitűdök közül a (80) (a)-t, (81) (a)-t és a (84) (a)-t a következő kijelentésekbe foglalni.

- (85) (a) Azt állítom, hogy Pisti szeret olvasni.
 (b) Azt kérdezem, hogy Pisti szeret-e olvasni.
 (c) Azt parancsolom, hogy Pisti szeressen olvasni.

Ezekben a mondatokban azonban a (80) (a), (81) (a) és (84) (a) mondatok egy lehetséges illokúciós jelentése fogalmazódik meg.⁴⁹ Az állítás, kérdezés és parancsolás beszédaktusok, nem pedig beszélői attitűdök propozicionált változatai. Egyikük sem fejez ki kognitív vagy emotív viszonyulást a „Pisti olvasni szeret” tényállással szemben, tehát egyikük sem lehet kijelentésattitűd.

A logikában nem ritka, hogy a modalitás fogalmát a kijelentésattitűdökkel hozzák kapcsolatba. Láttuk, hogy a „lehetséges, hogy . . .” és a „szükségszerű, hogy . . .” szintén kijelentésattitűdök, amelyek valószínűleg történeti okokból játszottak különleges szerepet a modalitás vizsgálatánál. Ha tehát a kijelentésattitűdöket kifejező nyelvi elemeket (igei és névszói állítmányokat) tekintjük a modalitás nyelvi kifejezőeszközeinek, akkor ezzel a lehetséges és szükségszerű fogalmaira támaszkodó logikai modalitás-fogalmat is lefedtük.

⁴⁷ Ez persze egyáltalán nem meglepő, hiszen a módosító határozók és a módosító mondatrészletek a megfelelő propozicionált nyelvi elemekből fejlődtek ki, s köztük a kapcsolat többnyire ma is él. Amit e dolgozatban propozicionálásnak neveztünk, tulajdonképpen egy valóban végbement diakrón folyamat megfordítása.

⁴⁸ Ez részben abból következik, hogy itt a beszélői attitűd elsődleges kifejezőeszköze nem valamilyen lexikai elem (vagy legalábbis nem mindig), hanem a hanglejtés és valamilyen igei morféma.

⁴⁹ A (82) (b) és (83) (b) mondatoknak nincs ilyen illokúciós változata.

Most már azt mondhatjuk, hogy a logikai hagyomány inkább a kijelentésattitűdökkel azonosítja a modalitás fogalmát, a nyelvészeti hagyomány ezzel szemben inkább a beszélői attitűdökkel. Láttuk azonban, hogy a kettő között igen szoros a kapcsolat. Ezért a logikai és a nyelvészeti igényeknek egyaránt eleget tehetünk azval, ha a modalitáshoz tartozónak tekintjük mind a kijelentésattitűdöket, mind pedig a beszélői attitűdöket.⁵⁰ Azt, hogy ezek közül csak a nem faktívakat vegyük-e figyelembe vagy a faktívakat is, a modalitás értelmezésétől függ. És itt ismét visszakanyarodhatunk a modalitás általános definíciójának a kérdéséhez.

9. A modalitás általános definíciója

Láttuk, hogy a beszélői attitűdök nyelvi kifejezőeszközei szerkezeti kritériumok segítségével különíthetők el a mondatokban a kijelentéstartalomhoz tartozó nyelvi elemektől. A nem faktív beszélői attitűdöknek a faktívaktól való megkülönböztetése pedig szemantikai szempontok alapján történik. A kijelentésattitűdöket kifejező predikátumokat az egyéb *hogy* kötőszós mellékmondatlall álló predikátumoktól ezzel szemben már nem tudjuk szerkezeti kritériumok alapján elválasztani. A kijelentésattitűdökről azt mondtuk, hogy azok a beszélőnek értelmi, érzelmi vagy akarati állapotát fejezik ki, s hogy ez az állapot a kijelentéstartalomra (a kijelentéstartalomban ábrázolt valóságra) irányul. Nyilvánvaló, hogy ezt az irányulást azzal jellemezhetjük, hogy a szóban forgó predikátum az „*x . . . , hogy p'*” — keretben szerepelhet. Az is eléggé világos, hogy mikor fejez ki egy predikátum állapotot. (Így például állapotot jelentő predikátummal nem válaszolhatunk olyan kérdésekre, mint pl. „Mit csinálsz?” vagy „Mi történt?”). Azt viszont, hogy mikor fejez ki egy predikátum értelmi, mikor érzelmi és mikor akarati állapotot, már csak úgy dönthetjük el, hogy feltételezzük, hogy vannak definiálatlan alapkategóriáink, pl. TUD, ÉRÉZ, AKAR, és aztán megnézzük, hogy a szóban forgó predikátum ezek közül melyikre vezethető vissza (melyiket tartalmazza szemantikai szerkezetében). Láttuk azt is, hogy a beszélői attitűdök ugyanilyen viszonyulást fejeznek ki, csak hogy ezt egészen másképp teszik. A beszélői attitűdöt kifejező nyelvi elemek nem predikátumok s nem tartoznak a mondat propozicionális részéhez.

Azt is tudjuk, hogy az érzelmi-értékelő viszonyulás jár általában együtt a faktivitással. Amennyiben csak a nem faktív attitűdöket számítjuk a modalitáshoz, akkor az értelmi-akarati viszonyulást kifejező attitűdök vizsgálatára szorítkozhatunk.

A kérdés mármost az, hogy van-e valami közös a különböző értelmi-akarati attitűdökben (függetlenül attól, hogy az attitűdöt propozicionálisan vagy nem propozicionálisan fejezzük-e ki), ami a modalitás lényegére rávilágítana. Úgy tűnik, hogy itt ismét a lehetséges világok elmélete nyújthat nekünk némi segítséget.⁵¹ Gondolkodásunk egyik jellegzetessége, hogy a dolgok menetét általában nemcsak egyféleképpen képzeljük el, több lehetőségre is

⁵⁰ A modális logikát — legalábbis ma még — nem érdeklik a kijelentéshez nem tartozó nyelvi elemek, s így a beszélői attitűdöt kifejező nyelvi elemek jelentése. Azt is meg kell jegyeznünk azonban, hogy a nyelvészeti hagyománynak is van olyan vonulata, amely a modalitást a kijelentésattitűdökhöz kapcsolja. Vö. pl. Bally „modalité explicite” fogalmát (Bally 1942).

⁵¹ Vö. a 8–9. lapot.

gondolunk. Feltételezhető, hogy a különféle attitűdök használatában gondolkodásunknak éppen ez a jellegzetessége csapódik le.⁵² Minden egyes attitűd kétfelé osztja a lehetséges világokat: azokra a lehetséges világokra, amelyek kompatibilisek a szóban forgó attitűddel, és azokra, amelyek nem kompatibilisek vele. Például az „*a* hiszi, hogy *p*” és az „*a* nem hiszi, hogy *p*” kijelentések jelentése így írható körül.

- (86) (a) *a* hiszi, hogy *p* = minden olyan lehetséges világban, amely kompatibilis *avval*, amit *a* hisz, *p* igaz.
 (b) *a* nem hiszi, hogy *p* = legalább egy olyan lehetséges világban, amely kompatibilis *avval*, amit *a* hisz, nem igaz, hogy *p*.

Az egy adott lehetséges világgal kompatibilis lehetséges világok az adott lehetséges világ szempontjából elérhető lehetséges világok. Minden attitűd tehát a lehetséges világok egy adott halmazával jellemezhető. A *hisz*, *gondol*, *remél*, *akar* attitűdöknek így más-más halmaz felel meg. Az attitűdök mindig személyek attitűdjei, ezért azt is mondhatjuk, hogy az, hogy az *a* személynek Att az attitűdje egy *p*’ kijelentést tartalommal szemben, azt jelenti, hogy *a*-hoz hozzárendelhető az Att-nak megfelelő lehetséges világ szempontjából elérhető világok halmaza.

A beszélői attitűdök lényegében abban különböznek a kijelentésattitűdöktől, hogy jelentésük nem adható meg igazságfeltételek segítségével. Jelentésük leírásánál az igazságfeltételek helyét a *denotátum-feltételek* (fulfillment conditions, Erfüllungsbedingungen) foglalják el. Az igazságfeltételek a denotátum-feltételek speciális esetének tekinthetők: egy kijelentés denotátum-feltételei a kijelentés igazságfeltételeivel azonosak.⁵³

Legyen $\{w_i\}$ az Att attitűdöt jellemző lehetséges világok halmaza, *p*’ pedig egy tetszőleges kijelentést tartalom. *p*’ Att-tal való módosítása azt jelenti, hogy *p*’ érvényességét $\{w_i\}$ szempontjából relativizáljuk.⁵⁴ Ahány attitűd, annyiféle módosítás, annyiféle relativizálás. A modalitás az ilyen értelemben vett módosítások összessége.

Ez a meghatározás természetesen több szempontból még pontosításra szorul. Nem kétséges azonban, hogy a modalitás lényegét ragadja meg és lefedi a legtöbb olyan jelenséget, amelyet az eddigi kutatás a modalitáshoz tartozónak talált. Nem zárja ki a faktív attitűdöket sem, hiszen az „*a* tudja, hogy...”, „*a* igaznak tartja, hogy...”, „*a* sajnálja, hogy...” attitűdök is rekonstruálhatók a lehetséges világok fogalma segítségével. A *tud* esetén például az elérhető lehetséges világok azok, amelyek kompatibilisek *avval*, amit *a* tud.

Tisztáznunk kell még, hogy milyen kapcsolat áll fenn a lehetséges és szükségszerű fogalmainál tárgyalt elérhetőségi-reláció (ill. az *avval* ekvivalens beszédhátér) és a kijelentésattitűdök által meghatározott elérhetőségi-relációk

⁵² A kijelentésattitűdök szemantikájával Hintikka foglalkozott részletesen. Az itt vázolt jellemzés bizonyos mértékig Hintikkát követi (Hintikka 1969. 90–94). A kijelentésattitűdök Hintikka-féle jellemzése (l. pl. alább (86) (a)–(b)) logikai szempontból több komoly problémát is felvet, ami kétségesse teszi leírásukban az elérhetőségi reláció használhatóságát, ez azonban nem zárja ki a lehetséges világok fontos szerepét a modalitás jellemzésében.

⁵³ A beszélői attitűdöt kifejező episztemikus *-hat/-het* denotátum-feltételeit Kiefer 1985-ben tárgyalom.

⁵⁴ Perkins is ebben látja a modalitás lényegét. Vö. Perkins 1983. 6–12.

között. A lehetségesnél és szükségszerűnél az elérhetőségi-relációk csak impliciten voltak adva. Az „*a* lehetségesnek tartja azt, hogy *p*” és az „*a* szükségszerűnek tartja azt, hogy *p*” nem teszi világossá azt, hogy *a* minek alapján tart valamit lehetségesnek vagy szükségszerűnek: annak alapján, amit a világról tud, vagy hisz, vagy annak alapján, amit óhajt, kíván, vagy bizonyos erkölcsi normák alapján és így tovább. Ezért helyettesíthető az elérhetőségi-reláció a beszédhátterrel. A kijelentésattitűdöknél ezzel szemben az elérhetőségi reláció explicit, ti. minden egyes kijelentésattitűd egyértelműen meghatározza azt az elérhetőségi-relációt, amely rá jellemző. Ezért ebben az esetben az elérhetőségi-reláció nem helyettesíthető a beszédhátterrel.

A (86) (a) összefüggésből és a szükségszerű definíciójából (*p* szükségszerűen igaz, ha minden elérhető lehetséges világban igaz) következik, hogy *p* szükségszerűen igaz, hiszen igaz mindazokban a lehetséges világokban, amelyek kompatibilisek avval, amit *a* hisz. Tehát az „*a* hiszi, hogy *p*” azt jelenti, hogy „szükségszerű, hogy *p*” a *hisz* által meghatározott lehetséges világokban. A „lehetséges, hogy *p*” pedig ugyanezekben a lehetséges világokban következménye az „*a* nem hiszi, hogy $\sim p$ ”-nek. Vagyis, ha *p* nem szükségszerűen hamis azokban a lehetséges világokban, amelyek kompatibilisek avval, amit *a* hisz, akkor *p* lehetséges.

A fentiekből az is következik, hogy a *szükségszerű* és *lehetséges* valójában nem kijelentésattitűdök, hanem a kijelentésattitűdök szemantikájának járulékos fogalmai.

10. Összefoglalás

Dolgozatomban több, néha egymással össze nem egyeztethető modalitás-fogalmat vizsgáltam.

Az első modalitás-fogalom a szükségszerű és lehetséges fogalmaira korlátozza a modalitást és csak kijelentéseket vesz figyelembe. Ezzel a modalitás-fogalommal többnyire a logikában találkozunk, de nem ritka a logikai indítatású természetes nyelvi kutatásokban sem.

A második modalitás-fogalom a modalitást a beszélői attitűd fogalmával hozza kapcsolatba. Ennél a fogalomnál a mondat, és nem a kijelentés, játszik alapvető szerepet. A beszélői attitűdök — az egy Decl kivételével — nem valóságábrázoló funkciójuk. Úgy tűnik, ez a modalitás-fogalom felel meg leginkább a nyelvészeti hagyományoknak.

A harmadik felfogás szerint a modalitás a kijelentésattitűdöket öleli fel. Ezt a modalitás-fogalmat az első modalitás-fogalom kiterjesztésének tekinthetjük. Inkább a logikában terjedt el, de nem idegen a nyelvésztől sem.

A negyedik modalitás-fogalom bizonyos mértékig egyesíti magában a nyelvészeti és a logikai hagyományt. E szerint a fogalom szerint a modalitás egyenértékű egy kijelentés tartalom értelmi, érzelmi vagy akarati minősítésével, értékelésével, függetlenül attól, hogy ez közvetlenül, a beszélői attitűdök nyelvi eszközeivel, vagy pedig közvetve, az állított jelentés részeként történik-e.

A negyedik modalitás-fogalmat megkíséreltük a lehetséges világok elmélete segítségével explicitálni.

A különböző modalitás-fogalmak különböző nyelvi jelenségeket fednek le. Az első modalitás-fogalom nyelvi megjelenítői a *szükségszerű* és *lehetőséges* és az azokra visszavezethető nyelvi elemek. A második modalitás-

fogalom elsődleges kifejezőeszközei a módosító szók, módosító mondatrészetek és módosító határozók, valamint a mondat modális alapértékét meghatározó attitűdök kifejezőeszközei (kérdő szó, kérdő hanglejtés, emotív hanglejtés stb.) A harmadik modalitás-fogalom az érzelmi, értelmi vagy akarati állapotot kifejező és *hogy* kötőszós mellékmondatral álló predikátumokat fedi le.⁵⁵

A modalitás-fogalmak közti választás lényegében attól függ, hogy vizsgálódásainknak mi a célja. Így például ha a *-hat/-het* képző jelentéseit kívánjuk leírni, akkor elegendő, ha a szükségyszerű és lehetséges fogalmaira épülő modalitás-fogalomra támaszkodunk. Ha ezzel szemben a nyelvi jelenségeknek egy tágabb körét kívánjuk vizsgálni, például azt, hogy a beszélő milyen módon tudja bizonyosságának különböző fokait (azaz azt, hogy mennyire bizonyos abban, hogy egy-egy adott tényállás fennáll) kifejezésre juttatni, akkor valószínűleg olyan modalitás-fogalomra lesz szükségünk, amely a beszélői attitűd fogalmát veszi alapul. Ha a mondatfajták modális alapértéke érdekel, akkor a beszélői attitűd olyan értelmezéséből kell kiindulnunk, amely ezt a jelenséget is lefedi. És természetesen megint más modalitás-fogalomra van szükségünk akkor, ha a kijelentésattitűdök viselkedését kívánjuk vallatóra fogni.

Minden fogalomnál nemcsak azt kell tudnunk, hogy a fogalom milyen jelenségeket fed le, hanem azt is, hogy mit rekeszt ki a modalitás köréből.

Egy nyelvész számára egy fogalom csak akkor lehet fontos, ha azt valamiképpen kapcsolatba tudja hozni nyelvi jelenségekkel. Bármilyen modalitás-fogalmat is választ tehát, nyelvi fogódzókból fog kiindulni. Nem véletlen tehát, hogy igen gyakran találkozunk olyan felfogással, amely egy nyelvilleg viszonylag jól körülhatárolható jelenségsoport jelentésével hozza összefüggésbe a modalitást: „A modalitás a modális segédigék jelentése”, „A modalitás a mondatfajták sajátos funkciója”, „A modalitás elsődleges nyelvi kifejezőeszközei a módosító szók” és így tovább. Dolgozatunknak talán az is egyik tanulsága, hogy az ilyen kísérletek a nyelvi kategóriák életlen volta miatt nem vezethetnek pontos modalitás-fogalomhoz. Helyesebbnek tűnik az a megoldás, amely két oldalról közelíti meg a problémát. Egyrészt megpróbálja a modalitás fogalmát logikai módszerekkel pontosítani, egy elméleti keretbe beágyazva explikálni, másrészt megkísérli a modalitás-fogalom által lefedett nyelvi eszközöket nyelvi kritériumok alapján körülhatárolni.

KIEFER FERENC

⁵⁵ A logikai irodalomban a modalitás legátfogóbb osztályozását N. Rescher-nél találhatjuk (Rescher 1969). Rescher nyolcféle modalitást különböztet meg: 1. aletikus modalitás, 2. episztemikus modalitás, 3. temporális modalitás („néha igaz, hogy p”, „mindig igaz, hogy p”, „tegnap igaz volt, hogy p” stb.), 4. buletikus modalitás, 5. deontikus modalitás, 6. evaluatív modalitás („jó, hogy p”, „rossz, hogy p”), 7. kauzális modalitás („a fennálló tényállás előidézi, hogy p”, „a fennálló tényállás megakadályozza, hogy p”), 8. valószínűség („valószínű, hogy p”). Dolgozatunkban a valószínűséget az episztemikus modalitáshoz soroltuk, a circumstantialis és diszpozicionális modalitás a kauzális modalitáshoz tartozik. A temporális modalitással nem foglalkoztunk, ez a modalitás nemigen hozható kapcsolatba az attitűd dolgozatunkban tárgyalt értelmezésével.

Nyelvészeti szempontból a legátfogóbb munkák egyike Perkins-é. Perkins a modalitás nyelvi kifejezőeszközeit is osztályozza: 1. modális segédigék, 2. segédigeszerű modális kifejezések (pl. *have to*, *need to*), 3. melléknévi, melléknévi igenévi és főnévi modális kifejezések (ide tartozik pl. a *possible* és a *necessary*), 4. modális határozók, 5. modális igék (Perkins ide sorolja az illokuciós igéket), 6. igeidő, igemód, kérdő mondat. Perkinsnél a módosító szók és a módosító határozók a modális határozók kategóriájához tartoznak. A módosító mondatrészetekről ugyan tesz említést, de nem tekinti külön kategóriának.

Irodalom

- ALLWOOD, J.—L. G. ANDERSSON—Ö. DAHL (1977), *Logic in Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BALLY, CH. (1950), *Linguistique générale et linguistique française*. A. Francke S. A., Bern.
- BALLY, CH. (1942), *Syntaxe de la modalité explicite*. In: *Cahiers F. de Saussure* 2: 3—1
- BIERWISCH, M. (1980), *Semantic structure and illocutionary force*. In: J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch (szerk.) *Speech Act Theory and Pragmatics*. D. Reidel, Dordrecht. 1—35.
- BURTON-ROBERTS, N. (1984), *Modality and implicature*. *Linguistics and Philosophy* 181—206.
- CALBERT, J. P. (1975), *Toward the semantics of modality*. In: J. P. Calbert, H. Vater (szerk.), *Aspekte der Modalität*. Verlag Gunter Narr, Tübingen. 1—70.
- FÓNAGY, I. (1973), *Poids sémantique et 'poids phonique'*. *La linguistique* 9: 7—35.
- FREGE, G. (1973), *Einleitung in die Logik*. In: *Schriften zur Logik*. Akademie Verlag, Berlin. 75—92.
- HILPINEN, R. (szerk.) (1971), *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*. D. Reidel, Dordrecht.
- HILPINEN, R. (szerk.), (1981), *New Studies in Deontic Logic*. D. Reidel, Dordrecht.
- HINTIKKA, J. (1962), *Knowledge and Belief*, Cornell University Press, Ithaca.
- HINTIKKA, J. (1969), *Models for Modalities*. D. Reidel, Dordrecht.
- HUGHES, G. E.—M. J. CRESSWELL (1968), *An Introduction to Modal Logic*. Methuen, London.
- KIEFER, F. (1981), *What is possible in Hungarian?* *ALH* 31: 147—185.
- KIEFER F. (1983), *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER F. (1985), *A -hat/-het képző jelentéséhez*. *Az episztemikus -hat/-het*. *ÁNYT* 16: 131—153.
- KRATZER, A. (1978), *Semantik der Rede. Kontexttheorie — Modalwörter — Konditionalsätze*. Scriptor, Kronberg.
- KRATZER, A. (1981), *The notional category of modality*. In: H.-J. Eikmeyer and H. Rieser (szerk.), *Words, Worlds, and Contexts*. de Gruyter, Berlin. 38—74.
- LANG, E. (1982), *Einstellungsausdrücke und ausgedrückte Einstellungen*. *Studia Grammatica* 22: 305—341.
- LEWIS, D. (1973), *Counterfactuals*. Blackwell, Oxford.
- LYONS, J. (1977), *Semantics*. II. kötet. Cambridge University Press, Cambridge.
- MOLNÁR I. (1968), *Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben*. *NyudÉrt* 60.
- PALMER, F. R. (1979), *Modality and the English Modals*. Longman, London.
- PERKINS, M. R. (1983), *Modals Expressions in English*. Frances Pinter, London.
- REICHENBACH, H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*. Macmillan, London.
- RESCHER, N. (1968), *Topics in Philosophical Logic*. D. Reidel, Dordrecht.
- RUSSELL, B. (1940), *Inquiry into Meaning and Truth*. Norton, New York.
- RUZSA I., (1984), *Klasszikus modális és intenzionális logika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- URMSON, J. O. (1952), *Parenthetical verbs*. *Mind* 61: 480—496.
- VAN DER AUWERA, J. (1985), *Language and Logic. Pragmatics and Beyond CS2*. John Benjamins, Amsterdam.
- VATER, H. (1975), *Deutsche Modalverben*. In: H.-J. Seiler (szerk.) *Structure Fink*, München.
- VINOGRADOV, V. V. (1947), *Russkij jazük*. Iz. Akademii Nauk, Moszkva—Leningrad
- VON WRIGHT, G. H. (1968), *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. North-Holland, Amsterdam.

On the Notion of Modality

by FERENC KIEFER

Modality is one of the most complex notions in linguistics. Traditionally modality has mostly been discussed in connection with sentence mood, i.e. it has been assumed that declarative, interrogative, exclamative, imperative and desiderative sentences represent different types of modality. Linguistic discussion has thus concentrated on the ways in which these modalities are expressed. In languages in which there is a more or less well-defined class of modal auxiliaries, the inquiry into modality has often been confined to the description of the meaning of these auxiliaries. This can also be considered to be part of linguistic tradition. In the logical tradition the notion of modality has been defined in terms of necessity and possibility. Necessity and possibility are logical operators: they map propositions onto propositions. There is also a third tradition, loosely connected with the first one, which considers modality as the various ways in which speaker's attitudes are expressed. Attitudinal operators are not logical operators, they do not map propositions onto propositions, rather they map propositions onto „evaluated“ propositions. The „evaluated“ propositions themselves are no longer propositions, they cannot be assigned truth-values. The main aim of the paper is to make more explicit the linguistic definitions of modality and to show that a synthesis which would integrate both the logical notion of modality and most of what linguistic tradition considers to belong to modality is quite feasible. The theoretical framework used in the paper is possible world semantics, more precisely, the possible world semantics used in Hintikka's epistemic logic. It is claimed that modality can be expressed both propositionally and nonpropositionally but in natural language the nonpropositional means seem to play a more central role. The nonpropositional expressions of modality include sentence adverbials, parentheticals, and modal particles.